

viselik. Az előbbi *A jakobinus-mozgalom hazai hagyományai* c. értekezésével, az utóbbi *Meltzl Hugo, a kolozsvári Petőfi-irodalmi iskola* c. tanulmányával szerepel a könyv munkatársai sorában.

Jancsó Elemér. Magyarországon jól ismert kutatásaihoz pontosan beleépül mostani munkája. Azt a korszakeletet idézi — mint annak legjobb romániai ismerője —, amely az Erdélyben járt Kazinczyt fogadta annak idején, és amelynek végleges feltárása még izgató eredményekkel kecsegtet. Gondoljunk csak az idősebb Wesselényi Miklós és a jakobinus-mozgalom még távolról sem felderített kapcsolataira, mindazokra a momentumokra, amelyek az erősen politikai érdeklődésű és hajlamú Wesselényit kényszerből, végül is kultúrpolitikussá, szenvedélyeinek hódoló külön főúrrá formálták!

Kristóf György tanulmánya egy ettől messze eltérő időből veszi tárgyát. A tőle kapott összegezés és értékelés aktualitása napnál világosabb. Mindannyian éreztük, hogy Meltzl újabban már-már elfeledett alakja az újabb magyar irodalomtörténet-írás adósságai közé tartozik. E tanulmány haszna nyilvánvalóan akkor fog megmutat-

kozni, amikor (reméljük, nemskóra) sor kerül majd a magyar irodalomtörténetírás történetének régóta esedékes marxista feldolgozására is.

A Kelemen Lajos Emlékkönyv ennyiben a jövőt előlegezi. És még egy másik vonatkozásban is. Meg kell említeni ugyanis, hogy e rangos gyűjtemény utolsó cikkéként a *Kelemen Lajos életrajzi adatai és tudományos munkássága* c. összegezését olvashatjuk. E bibliográfiai gyűjtés szerzője Kelemen Lajos hí tanítványa, a hazánkban is jól ismert nyelvész és irodalomtörténész professzor, Szabó T. Attila. Az ő munkája kétségtelenül a jövőben fog kamatozni. Egészen biztos, hogy összeállítását a legkülönbébb tudományágak kutatói haszonnal fogják használni. Már csak azért is, mivel Kelemen Lajos egyes, olykor fél évszázada írott cikkei annak idején elszórtan, részben rejtjelesen jelentek meg, s így egyikük-másikuk ma már „felfedezésre” szorul. E cikkeket éppen ezért kivételes öröm így, rendszerezve és csokorba gyűjtve látni, azzal a biztos hittel, hogy holnap, holnapután bőséges ismeretanyagot meríthetünk belőlük.

Pirnánt Antal—Somogyi Sándor

NEMESKÜRTY ISTVÁN: BORNEMISZA PÉTER AZ EMBER ÉS AZ ÍRÓ

Bp. 1959. Akadémiai K. 558 I. 1 térk. (Irodalomtörténeti Könyvtár. 4.)

„Nyissuk ki most a könyvet, elevenedjen fel újra a XVI. század világa.” Így vezeti be Nemeskürty Bornemisza Folio-postillájának tárgyalását. Ez áll egyszersmind az ő művére is, mely egy író-sors ábrázolásán túlmenően egész korának képét is törekszik megrajzolni. Író-sors ábrázolása nem jelent azonban minden részletre kiterjedő életrajzot. A szerző programul tűzi, hogy nem kívánja ismételni azt, amit Schulek Tibor kitűnő biográfiájából, az *Ördögi kísértetek* Eckhardt Sándor által gondozott kritikai kiadásának jegyzeteiből és egyéb újabb részlettanulmányokból ismerünk. Persze adatszerűen újat keveset tud nyújtani: mindössze két levelet sikerült felkutatnia a nagyszombati levéltárban, melyek Bornemisza Semptéből való kiütetésének dátumát segítenek közelebbről meghatározni (313. l.) és a Postillának esetleges egyedüli külföldi mintájaként Nicolaus Hemmingius dán lelkész, Melanchton-tanítvány (377—378. l.) eddigi elhanyagolt munkájára tudja ráirányítani a figyelmet.

A rendelkezésre álló életrajzi adatoknak kimerítő felsorolásában, világos csoportosításában és kritikai megrostálásában, amivel a diskurzív elbeszélés módszerét helyettesíti, rejlik a könyv első érdeme. Bornemisza V. Postilla-kötetének életrajzi vázlatában és a

Folio-postillákban hemzsegő önvallomásokban többszörös fogalmazással előkerülő megnyilatkozások így világosan állnak az olvasó szemei előtt. Persze az életrajz eddigi hiányait így sem lehet pótolni, a meglévő adatokból való kombinálás pedig nem mindig meggyőző. Tudjuk, hogy Bornemisza a kassai kaland után onnan 1554-ben volt kénytelen elmenekülni. Maga elmondja, hogy három év múlva újból fogságba került, majd 8 évet töltött Német- és Olaszországban. Nemeskürty ebből azt következteti, hogy a jelzett három évet Bornemisza itthon töltötte, s 1557-ben ment külföldre, mégpedig előbb Itáliába (1557 tavaszától őszig), azután Bécsbe (1557—62), végre Wittenbergbe (1562—1563). Nem tekintve azt, hogy ily részletes útinaptarra semmi támaszpontot nem bírunk, s a 8 év így 1565-re vezetne, holott Bornemiszát jóval hamarabb itthon tudjuk, az, hogy ő Németországot előbb említi Olaszországnál, és hogy Huszt várából búcsúzik hazájától — mert bizonyára északnak indul hamar elhagyva a magyar területet s nem nyugatra, mi még hosszú napokon keresztül honi földön marasztotta volna—a wittenbergi tartózkodást tételezi fel elsődlegesnek és huzamosabbnak. Kassai protestáns kiállása, későbbi viszonya Me-

lanctonhoz és Manliushoz is erre látszanak mutatni. Egyébként is arra gyakori példa van a XVI. században, hogy wittenbergi diák hosszabb-rövidebb időre Páduába kívánczik, ott egészíti ki teológiai tanulmányait jogiakkal vagy orvosiakkal, de nem fordítva. Páduába közvetlenül nemesi ifjak járnak tőlünk, akik mint széphistória-fordítók, vagy történetírók értékesítik azután itthon az ott tanultakat. Ha csak sok tusakodás után is lett prédikátorrá, Bornemisza lelkialkata mégis vallási alapokon nyugszik, s ehhez járul Páduában a már Kassán Volaterranuson nevelkedett humanista érdeklődés, melyet Tanner hatása virágoztat ki teljesen Bécsben. Ma is úgy gondolom, hogy (lt. 1953. 91 kk. 11.) külföldi tartózkodása alatt nyomdász-munkával kereste meg „gazdagon” a kenyerét, mint ahogyan aztán Semptén is siet saját nyomdát szerezni, s ahhoz életének minden viszontagságai közt ragaszkodik. Ezért nem szerepel sem Wittenbergben, sem Páduában neve az egyetem anyakönyvében. Eközben történhetett, hogy — mint N. idézi (263. l.) — Bornemisza saját bevallása szerint „izgattatott, hogy tanulságát félbehagyja”.

N. hajlamos arra, hogy az író életrajzában mutatkozó hézagokat „lehetséges bár nem szükségképpen bizonyos” (79. l.) feltevésekkel töltsse ki, de ilyenkor fejtegetéseinek e jellegét pontosan jelzi. Így számon tartja Bornemisza gazdáinak bonyolult családi összekötéseit, melyekből következtetéseket vél levonhatni Bornemisza életkörülményeinek alakulására.

Bornemisza sejthető kapcsolatait olasz humanistákkal N. megtoldja Brutus Mihály semptei látogatásának eddig elhanyagolt értékelésével (140. l.), de már indokolatlanul túl nagy jelentőséget tulajdonít Augustinus mellett Petrarcanak Bornemisza önvallomásaiban. A Volaterranus-kötetben általa eszközölt aláhúzásoknak kevés a bizonyító erejük, mikor oly konkrét összefüggésre nincsen semmi nyom. Viszont mind az Elektra utószava, mind a Folio-postilla utalásai az antik történet és költészet kiterjedtebb ismeretére látszanak mutatni, mint amennyit N. megenged. Bizonyos az, hogy protestáns vallásosság és humanista életlátás ilyen ötvözete egyedül Bornemisznál tapasztalható, s így nem tudjuk mire magyarázni N. ama állítását, hogy az 1550-es évektől körülbelül a 70-es évekig fellépő jelentős haladó magyar írók mindannyian „humanista műveltséggel rendelkező protestáns papok” (70. l.) voltak, annál inkább nem, mert egy lappal odébb meg arról panaszkodik, hogy Bornemisza „a maga haladó jellegű politikai és vallásos meggyőződésével szembe találta magát az ország legkiválóbb humanistáival”. Ezek katolikusok voltak

(Oláh Miklós, Verancsics Antal, Bornemisza Pál), de távolról sem hatotta őket úgy át a humanizmus szelleme, mint Bornemiszt.

Az életrajz vonatkozásában azzal hoz főleg újat N., hogy igyekszik elevenen ábrázolni azokat a helyi és időbeli körülményeket, melyek közt Bornemisza életpályáját befutotta. Meglátogatta a felföldön működésének színhelyeit (Zólyom, Galgóc, Sempte, Detrekő, Ráborok, Széleskút); térképen és függelékül közölt fényképekkel jeleníti meg őket. Rekonstruálja történelmi adatok alapján a gazdasági és társadalmi viszonyokat, melyek közt a szerző ott élt. Ez N. könyvét, amellet, hogy kiváló irodalomtörténeti szakmunka, egyszerűen élvezetes olvasmánnyá avatja egy tágabb közönség számára.

A könyv nagyobb fele azonban Bornemisza életművét tárgyalja. Ez talán még jobban kidomborodott volna, ha következetesen legfontosabb művei — így az *Elektra* — főcímbe kerültek volna. Új szempontokban a munka e része még inkább bővelkedik, mint az életrajz. N. egyrészt pszichológiai magyarázatot keres Bornemisza írói működésének alakulására — így gyermekkori benyomásokra vezet vissza a szorongó érzést, mi prózáját mindenütt kíséri —, másrészt azt a magyar társadalmi helyzetből eredezteti. Mindkét szempont különösen az *Ördögi kíséret*ek magyarázatánál válik be. A múltban az eshetett kifogás alá, hogy irodalomtörténetünk Bornemiszában csak a protestáns prédikátort látta, és e szempontból ítélte meg. N. az embert és írókat keres benne, s talán a világi és esztétikai szempont túlönnan háttérbe is szorítja nála a korábbi, olyan szándékokat tulajdonítva neki, mik nemigen lehetnek a XVI. század iróié. Így nem tartjuk valószínűnek, hogy Bornemisza azért tért volna át az énekköltésről a postillákra, mert „felismerte a felvidéki társadalom prózaigényét” (112. l.), sem hogy önéletrajzi valloásaival az a tudatos célja lett volna, hogy „belső világát, egy ember belső világát tárja az olvasó elé” (183. l.). Véleményünk szerint az *Ördögi kíséret*ekben sem kapcsolható ki a prédikátor ama alapvető szándéka, hogy „a megrögtent szívnek vigasztalására” (232. l.) írjon!

N. a korrajzot nem határolja a magyar valóságra, hanem európai távlatokat keres neki. Szépek azok a fejtegetései, melyekkel az ördöghit XVI. századi elterjedésének okait keresi, s az *Ördögi kíséret*ek viszonyulását kutatja az európai ördög-irodalomhoz, kiemelve a személyes írmény elsőrendű fontosságát a forrásszerű átvételek másodrendű jelentőségével szemben. Bevonja vizsgálatába az egy gyökérből fakadó analógia során Brueghel, Brouwer és Bosch festészetét, s túlzásba is megy, mikor azután Kleistig, E. T. A. Hoffmannig, Dosztojevszkijig, Wasser-

mannig és Huxleyig meg sem pihen, vagy úgy állítja be az isten—ördög viszonyt Bornemisznál, mint Sherlock Holmesét a gyilkosával s azt állítja, hogy sok rémtörténetben az ördög az operettszáng szerepét játssza (277. l.). Ez talán már nem egészen helyes alkalmazkodás egy irodalomtörténeti munkában a vált tágabb olvasóközönség feltelezett ízléséhez. De viszont a legszigorúbb filológus is helyesléssel fogadja a függékben Bornemiza összes prózai műveiből külön a személyes élmények és az idegen forrásokból vett közlések összeállítását, mi a további Bornemiza-kutatásnak nagy segítségül fog szolgálni.

Kitűnök N. stílusvizsgálatai Bornemiza „grobián-stílusát” ismételtelen hasonlítja a kortárs Benvenuto Celliniéhez. Persze csak távoli analógiaként, hiszen tudvalevőleg Cellini önéletrajza csak 1728-ban jelent meg először nyomtatásban. Ha Itáliában érdekelték egykorú irodalom iránt, Pietro Aretinót érezhette inkább rokonának, aki 1556-ban halt meg Velencében, kevéssel Bornemiza odaérkezése előtt. Arcképe ott fésűtártó dobozokon volt látható; muranói üveg-neműt és utcát jelöltek meg nevével. Más-különbön is sok minden hívhatta fel az utazó figyelmét a szegények közt népszerű alakjára. Ezenkívül Aretino erősen rokonszenvezett a protestantizmussal, és vallásos műveiben a pszichológiai aktualizálásnak és a bibliai történeteknek ugyanolyan novellisztikus modernizálását gyakorolja, mi annyira jellemző Bornemiza Postilláinak különösen első kötetire. Bornemiza ugyanolyan vakmerően beszél Miksa és Rudolf császárokról, gúnyosan örülve Báthory Istvántól elszenvedett vereségükön, Izabelláról, Fráter Györgyről, ugyanúgy idéz néven főurakat és főpapokat,

ahogyan Aretino V. Károlyral, I. Ferencsel, VII. Kelemennel, olasz fejedelmekkel és bíborosokkal teszi. A másik olasz író, ki rokonságba hozható Bornemisznakkal, Matteo Bandello. A XVI. század társadalmi életét ostromozó novellái 1554-ben jelentek meg először. A bosszúálló szerencsen történetét (Ö. K. krit. kiad. 843. l.), mely röviden megvan Manliusnál, Bandello egy novellája is tárgyalja bővebb változatban. Mindkét olasz író szellemben és stílusban közelebb áll Bornemiszához Cellininél, és lehetne arra gondolni, hogy a kíméletlen szókimondásban, lefojtott nemi ösztönök ördögi lázadásának ábrázolásában tőlük is nyert bátorítást. Hiszen voltak olasz orvosbarátai, akik figyelmét írásaikra felhívhatták.

N. jól megmutatja, hogy a Folio-postillákban megváltozik Bornemiza népies stílusa és cicerói körmondatokban kanyarog. Talán Telegdi Miklós támadása volt az oka mind ennek a változásnak, mind pontosabbá váló forrásidézésének is. Telegdi érezte vele, hogy nem tartja képzett teológusnak, sem művelt írónak: és ez rá a válasz. N. azonban nem említi, hogy e két jelzett stílus mellett van Bornemisznál az első postilla-kötetben egy harmadik, meglepő hasonlatokat és metaforákat hajhászó stílus is, mi jellemző lesz majd Balassi költeményének stílusára, és ami az akkor már terjedő olasz manierizmusnak lehet hamar leküzdött visszacsengése. Persze ezek is csak „lehetséges bár nem szükségképpen bizonyos” feltevések, de közelebb állnak a valósághoz a Cellini-analógiánál.

A maga egészében véve Nemeskürty Bornemiza-portréja kitűnő könyv, mely nemcsak az irodalomtörténész elismerését, de a tágabb olvasóközönség érdeklődését is alkalmas kivívni.

Koltay-Kastner Jenő

VARGHA BALÁZS: BERZSENYI DÁNIEL

Bp. 1959. Gondolat K. 292 l. 8 t.

Berzsenyiről írni nehéz feladat. Versei kéziratának kalandos útja, eltűnése, felbukkanása, barátainak önkényes javíthatásai is épp elég filológiai talányt okoznak. A legnagyobb rejtélyt azonban maga az író adja fel. Nagy alkotó-korszakaiban nem tűnteti fel a versek keletkezési idejét, s ha igen, akkor is megbízhatatlanul. Önkényesen jelöl meg korábbi vagy későbbi időpontot, ha úgy érzi szükségét, ha egy-egy élmény későn alakul alkotássá, vagy ha valamely költeményt egy történelmi aktualitáshoz kapcsolhat. Újra meg újra visszatér egy-egy vershez, szavakat, sorokat, strófákat cserélget, kedvenc gondolatait, képeit újra meg

újra megformálja. Szinte lehetetlen pontos kronológiai rendet teremteni versei között.

A fejlődés kutatása az irodalomtörténet feladata, de vannak költők, kik maguk is tisztelik az utat, melyet a nagy alkotásokig megtettek, magukénak vallják bártortalan, félsikerű műveiket is, talán mert ifjúkoruk élményeit élik újra a kezdetlegesebb formákban; talán, mert az első próbálgatások lelkesedését tisztelik bennük; talán, mert visszanevezve mércét, összehasonlítási alapot keresnek, mintegy önigazolásként figyelve a megtett nagy út első állomásaira. De Berzsenynek mást jelent a versírás: az élmények tisztelete az élmények elmélyítését, s ha

összehasonlít, a következményt visszafelé is levonja: a tökéletesedés útján tovább kell alakulniuk a korai alkotásoknak is. Csak a tökély a fontos; a horatiusi kilenc évet ő nem szó szerint, de lényegét értve veszi halálos komolyan.

A különös alkotásmód különös karakterből fakad, s épp ez a zárkózott és ellentéteiben őrlődő emberség az, amely a Berzsenyi-irodalom egyik legvonzóbb témája. Különös, de így van: a korszak reprezentatív nagy költőjéről, Csokonairól szóló irodalom mennyiségben, elmélyültségben, érdekességben jóval elmarad a Berzsenyiről írott munkák mögött. Megragadó szép esszék magyarázzák már Berzsenyi költészetét és egyéniségét, de egyik sem úgy, hogy valamit ne szerettünk volna hozzátenni, és egyik sem úgy, hogy valahol ne kívántunk volna ellentmondani, mást mondani. Nem tekinthetők kivételnek még a legszebb, legművészebb munkák: Horváth János és Németh László könyvei sem, mintegy tanúsítván, hogy a Berzsenyi-probléma nincs lezárva, örökké vonzó, de örökké kibogozatlan marad, ezer talányt és ezer kérdést vet fel ez a különös emberi alkat a legobjektívabb és legnagyobb igényű marxista esztétika számára is. Korhatás és egyéniség, akarat és vágyak, valóság és álmok összetevőiből bonyolódik egyé a jellem, s ki tudná ma már megmondani, hogy mi mennyi nyomot hagyott benne — hiszen még életének eseményeit is csak megközelítő pontossággal ismerjük.

Vargha Balázs könyvéről szólva mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy nem a szakembereknek íródott elsősorban, hanem az irodalmat szerető közönség számára, inkább népszerűsíteni akar, mint nagy felfedezéseket tenni. Mindez nem jelenti, hogy a szerzőnek nincsenek egyéni meglátásai, új és érdekes elgondolásai, de ezek inkább ötletszerűen vetődnek fel, nem a tudományos kutatás problémalátó sokoldalúságával. A Berzsenyi-irodalom eredményeit is magától értetődő természetességgel alkalmazza, nem vitázó félként, hanem a válogatás jóváhagyó, illetve elmarasztaló módszerével. S népszerűsítő munkában ez így is helyénvaló. Ha a szerző hosszasan ismertetné, hogy például az Eszterházy-óda keletkezési ideje miért problematikus, az összes filológiai, történelmi, életrajzi, stilisztikai érvek és ellenérvek felsorolása minden bizonnyal kevésbé járulna hozzá az író megkedveltetéséhez. Elhelyezi és csoportosítja a verseket úgy, amint azt a Berzsenyi-kutatások elrendezték, s ahogy azok a szerző szubjektív belátása szerint egyik vagy másik évszámhoz kapcsolódnak.

A kronológiai problémák nagyvonalú kezelése könyvének egyik erénye, de hibája is. Erénye annyiban, amennyiben elkerüli a

filológizáló aprólékosságot, mint a népszerűsítő műfajhoz nem illő módszert; hibája annyiban, hogy a művek kronológiai csoportosítása határozza meg a pályakép szerkezetét. Egy-egy korszakban, egy-egy évszám körül — tematikai, eszmei, stílusi összetartozás alapján — együvé kerülnek bizonyos alkotások, de a korszakok egymással nem. Állóképek mozaikjából tevődik össze az írói pályakép, s nem a fejlődés összefüggései és ellentmondásai szerint. A túlzott tagolás, a fejezetek nagy száma csak növeli és erősíti ezt a hatást. Nem szerencsés, hogy két különálló részt iktat be a versformákról és a stílusról, melyek lehetnek a maguk nemében jó összegezesek, de így, a pályakép közepére ékelve csak tovább tagolják az amúgyis darabokra hulló fejlődésrajtot. De nemcsak a fejezetek — egyes korszakok — különülnek el egymástól, hanem helyenként a korszak és a költő, a mű és az emberi magatartás is, egymástól mintegy független elzártságban. Nagyon érdekes például a Berzsenyi és Kazinczy között lefolyt vita fejtegetése. A széphalmi mesterrel folytatott polémia, a balsikerű pesti utazás, meg az a szinte tragikus helyzet a nyelvújítás harcaiban, megannyi állomása az emberi és költői kedély elborulásának. Azt azonban nem látjuk világosan, hogy a vallástörténeti értekezés, a drámatörődék és a költői levelek milyen összefüggésben vannak ezeknek az esztendőknél súlyos élményeivel, a két oldalról gúnyolt költő sértett büszkeségével, a növekvő magányérzettel, világnézeti és érzelmi válságaival.

Az író életművét általában kétféle szempontból nézi és magyarázza: vagy történeti — reális alapjaiból, vagy a költészet régióin belül maradvány helyenként érdekes műelemzéssel. Az interpretálás következetlensége és kétfélesége helyenként nagy hiányérzetet okoz, a csak-történeti, vagy csak-művészi — magyarázat nem visz közelebb az író teljes és objektív megismeréséhez. Az elégiák szép és nagy szeretettel megírt elemzése sem mutatja meg e versek igazi jelentőségét, mivel nem kapcsolódik össze a világnézet — általában osztályra nézeteinek, életeleinek — válságával, időtlenségével, melyből ez a mély líra fakadt. Az elégiák nosztalgijában, a belenyugvás fájalmában, az érzelmi hajlékonyságra képtelen emberi alkatban már egyéni tragédiájának, végső magányának alapja adva van; az ő sorsa pedig jelképpé nő a korban, erkölcsi nagysága, tehetsége megdöbbentő erővel figyelmeztet, hogy aki nem tud vagy nem akar továbbmenni a haladás útján, azt sem a tehetség, sem az alkotás, sem a becsület meg nem óvja. Az elégiák keletkezési idejének bizonytalansága szorosabban vett történeti magyarázatot nem enged meg, annál inkább szüksé-

ges, hogy legalább a korszak érzés- és gondolatvilágához kapcsolódjak az elemzés. Másfelől: az epiztolákat tárgyaló fejezetben a csak eszmei, világnézeti magyarázat bizonyul kevésnek. Az ódairó és elégiaköltő Berzsenyiről már írtak sokan és szépen, a költői levelek elemzésével azonban igen kevesen és keveset foglalkoztak, művészileg ezek a legismeretlenebb alkotásai, itt igényeltük volna leginkább a gondos és részletes műelemzést. Mi maradt meg a nemesi-hazafias ódák hevületéből az új eszmék számára? Hogyan tud már sértett önérettel, sebzett lélekkel és összetört szívvel mégis az újért, a másért lelkesedni, ő, aki oly kevéssé értett ahhoz, hogy magát alakítsa a valóság szerint? A rossz emlékü pesti utazás után miként tud mégis a városért rajongani, a művelt barátok után vágyakozni, s vállalt és akart, sőt korábban idillivé avatott életformájával keserűen szembefordulni? A felvilágosodott eszmék aránylag kései kicsapódásában nehéz esztendők világnézeti válsága formálódik verssé. Berzsenyi a szenvedélyes jellem törvényei szerint csak teljes igent és teljes nemet tudott mondani — az alkotásban különösen —, s ha az új világnézetet versbe önti, abban benne van tapasztalatainak keserősége, lázadása sorsával szemben, súlyos válságai és a rendkívüli akarat erő, ahogyan, mintegy maga ellen, mintegy a lehetetlent kísértve akar oda tartozni, ahová tartoznia már késő, s ahonnan alkata és szomorú élményvilága oly végzetesen távol tartották. Nehéz meghatóbbat képzelni, emberi nagyságának beszédesebb tanúját keresni e költői leveleknl. Hogyan szorul bele az episztola kereteibe ennyi igen és nem, ennyi tiszta szándék és belső meghasonlás? Mit árul el a művészi forma ebből az összetett élményvilágból? Melyek a formai jegyei az új felé törő akaratnak, a szenvedélyes igent-mondásnak, hol és mennyiben ériük tetten — szándékán túl — a megtört, szomorú ember lemondását, keserűségeit? Nehéz, de izgalmas feladat az epiztolák elemzése, amelyre — sajnos — jelen könyv után is éppoly szükség van, mint eddig.

Bizonyos fokú kifejtetlenség jellemző általában e könyvre, különösen a második felében. Új gondolatok villannak meg helyenként, de a szükséges argumentáció és a bővebb magyarázat elmarad; egyes fejezetek nem adnak többet az alkotások száraz ismeretelésénél; más részek pedig a sokat ígérő cím után meghökkenően keveset mondanak. A *Barátság* c. versről írja: „Berzsenyi verse sem azt mondja igazában, hogy nem lehet több verset írni; csak úgy nem lehet, ahogy eddig. Elnémulás helyett így adja meg az új ars poetica alaptételét: a *valóság* felismerését.” (92. l.) Ezután várnánk annak kifejtését, hogy a költő miként értelmezte a

„valóság” elvét, hogyan kerekedett ebből új „ars poetica”, s hogyan alkalmazza a későbbi művekben. A magyarázat azonban elmarad, helyette a versnek — s nem az új ars poetícának — későbbi költeményekben továbbélő gondolatait foglalja össze. Szegényes ismeretetésnek tűnik a Kőlcseyvel folytatott vita, s különösen a Berzsenyi esztétikai írásainak taglalása. (Úgy tetszik, mintha a szerző rendkívül sietséggel írta volna e részeket.) Érdekes lett volna a bővebb magyarázat azért is, mert ezekben az írásokban mintegy összegeződnek az egész korszak iránytkereső törekvései, klasszicizmus és romantika csap össze a vitában, sőt a költő elméleti írásain belül is, ellentétként elvi, esztétikai nézete és versíró gyakorlata között; igazolja is a romantikát, gyakorolja is, de el is utasítja. Berzsenyi az első költője a reformkorban kibontakozó áramlatnak, s elméleti írásait tekintve a romantika esztétikájának egyik hazai előkészítőjét kell látnunk benne. Milyen forrásból táplálkoztak nézetei, hogyan változtatja elveit, hol és miben kerül szembe önmagával is — még részletesebb magyarázatra szorulna. A „Horától Platonig” c. fejezet különösen kidolgozatlan. Nem világosodik meg, hogy az erények mindenek feletti igenlése mennyiben vehető a horatiusi eszmék teljes tagadásának. Nem inkább a „procul negotiis” továbbéléséről vagy elmélyítéséről van itt szó, új tanulságokkal továbbalakítva? Nem egészen világos, hogy a szerző miben látja Platon hatását? „A hadaktól felbolygatott 1809-es évek köszönhetette azt az antik ihletésű tanulmányt, hogy a virtust nem trombitálni, hanem élni kell” — írja (153. l.). Alig bizonyítható, hogy a hazafias ódák és idillek erényértelmezésében ez a követelmény ne foglaltatott volna benne, s hogy e válságos esztendőkből e maradandó és „tiszta” értékeket keresve okvetlenül Platon hatása lett volna döntő a megrázó történelmi és egyéni élmények mellett, annál is inkább, mivel a „hellénizmust” igen hiányosan ismerte.

Népszerűsítő munkánál a stílus különösen fontos, a szerző a szélesebb olvasóközönséghez szól, szándéka, hogy megismertesse, sőt megkedveltesse a költőt. Helyenként valóban költői szándékkal formálja meg gondolatait, s e szép részek mellett annál bántóbban hatnak a lapos, száraz történelmi összefoglalók, lírai formált gondolatok után a kiábrándítóan prózai részletek. Néha egy-egy mondaton belül ütközik össze az irodalmi igényesség egy túl reális, szinte naturalizmusra hajló szemlélettel, s a disszonáns megfogalmazás gyakran a komikum határát súrolja. — 51. l.: A *csermelyhez* c. versben a szerelmes ifjú így sóhajtozik: „Tán habjaid mosogatják A szép tündér lábait, S nem tudja, mint csokolgatják Hív könnyeim

tagjait." S íme a magyarázatból egy mondat: „De a lábmosó tündér, akinek tagjaihoz elérnek a *jent* behullatott könnyek — ez csak a fantázia laterna magicájának játéka.” Ha már a költő nem sajnálja az ifjúi könnyeket az imádott nő lábá csókolgatására útra bocsátani, akkor hagyjuk meg a hölgynek, hogy eszményképi mivoltának hűvös közönyével fogadja a hódoló csermelyt, s talán ne mosson lábat közben — még iróniából sem. — 150. l.: „A szokványos idill-alkotást ő az átélés intenzitásával múlja felül. Nemcsak mikor méhecskeként döngécsel, hanem akkor is, mikor mennydörgő Zeusként száll alá asszonylőbe.” — 171. l.: „Berszenyi is rosszul tette — Kazinczy szerint —, hogy barátságuk mézesheteiben éppen egy Festeticshez írt nagy ódát.” — 255. l.: Egy

Széchenyihez címzett Berszenyi-levél kapcsán írja: „A nagy tűzhöz a maga kis literátorfajakát is odaviszi illő tisztelettel: a dunai dialektus pártfogását köszöni meg a grófnak.”

A könyv kidolgozatlansága ellenére is sikeresen teljesíti küldetését, mint népszerűsítő mű, a költőt az átélés szeretetével mutatja be a szélesebb olvasóközönségnek, Berszenyi olvasóinak és tisztelőinek táborát minden bizonnyal megnövelte. Általában a költői művek tolmácsolása és az ifjú Berszenyi bemutatása sikerültek jobban, szép olvasmány a korai versekről és az elégiákról szóló fejezet. Kifejtetlen és sokszor csak sejtetett ötletei előbbre vihetik a későbbi Berszenyi-kutatásokat is.

Mezei Márta

BAJZA JÓZSEF VÁLOGATOTT MŰVEI

Válogatta, s a bevezető tanulmányt írta: Tóth Dezső. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 523 l. (Magyar Klasszikusok.)

Bajza nagylélegzetű, súlyos veretű textusait olvasva újra meg újra elragad elvi kérelhetetlensége, tekintélyekkel mitsem törődő igazmondása, hatalmas egyéniségének szugesztív ereje. Művei megfakultak, irodalomtörténeti rekvizitumokká váltak, de az *igazi műve*: az irodalmi közvélemény megteremtése, a hazai irodalomtudat belső áramvonalainak kiformálása, a kritika iránti igény meggyökereztetése, az irodalomnak, mint a primitív nemesi közélettől független társadalmi tudatformának elfogadtatása ércnél maradandóbb, értelmét-fényét máig sem veszítette el. Sőt éppen ma, a társadalmi mozgás jelenlegi, nagy fontosságú, felívelő szakaszán nyer a bajzai életmű új jelentőséget: mintegy sűrített példázata, sarkalló szimbóluma tennivalóinknak. Szüntelen a sarjádó újat munkáló elszántság, a kérdések velejéig hatoló szellem, az irodalom fejlődés-tervényének hatékony felismerése jellemezte őt, s mindez a görög-római polgárerény reformkori ideáltípusának magasztos színvonalán, az aktív hazaszeretet, a társadalmi tennivágyás ma is aktuális síkján. Ez a halhatatlan intenzív közéleti érdekelttség, társadalomalakító szándék, a kulturális-szellemi élet jelen és jövő kérdéseire való gyors és nagyívű reagálás állandó ösztönzője lehet (s csak ez lehet ösztönzője!) az irodalmi élet munkásainak — a most újra egybegyűjtött Bajza-írásoknak ez a legfőbb tanulságuk.

Úgy véljük, ezt ismerte fel a kötet gondozója, Tóth Dezső is: válogatásának primér szempontja éppen Bajza *kritikusi arcélinek*

minél teljesebb, sokoldalúbb megmutatása. Összegyűjtött anyagának zöme-gerince, több mint kétharmad része Bajza kritikai-polémiai munkásságára esik, s megfordítva: ami lényeges, időt álló a bajzai kritikai oeuvre-ben, az itt, e kiadványban megtalálható. Mindezt kiegészíti természetesen az író verseinek legjava, egyik rövidebb elbeszélése s néhány levele.

Helyes válogatói elvét, Bajza kritikai munkásságára való fokozott orientációját azonban Tóth Dezső bizonyos fokig túlzásba is vitte. Bajza szépprózai alkotásai s történeti művei ugyanis nem jutnak kellő érvényre a kötetben, s az érdeklődő olvasó nem kap hiteles képet a nem elhanyagolható novellistáról, s a jeles érdemű történetíróról. Nehezményeznünk kell például az író kiemelkedő levélregénye, az *Ottília* elhanyagolását. Egyrészt azért, mert e műben — a wertheri-kármáni reminiscenciák mellett, illetve azokon át — a szentimentális magatartás s életideál új, magasabb foka bontakozik ki előttünk: a közért, a társadalomért serényen munkálkodó embertípus eszménye. Bajza levélregénye hősenek, Szamosvárinak immár nem a magány, nem a lágyan zsongó, a társadalomtól izoláló természet a vágyképe, mint elődeinek, St. Preuxnak, Werthernek, vagy hazai viszonylatban Kisfaludy Sándor Bodorfy Imréjének, hanem a közélet: a „közvélemény tisztelete”, a „közjó védelme”. Másrészt pedig a levélregénybe beleszótt irodalomtörténeti-irodalomelméleti megállapítások rendkívül érdekesek, az irodalom

szeretettől áthatott, az irodalmat szenvedélyesen igénylő embertípusok rajza pedig visszaad valamit a reformkor levegőjéből. Életfelfogását, irodalmi elveit e művében Bajza lírai-művészi átélő erővel fogalmazza meg, félreérthetetlenül az új reformkori nemzedékutadta jegyében. Hősnője alakjában pedig — továbbfejlesztve Kisfaludy Károly Máláját — a reformkori honleány tipikus karakterét vetíti elénk. Jellemzéséből idézünk: „Ő jelesebb költőinket mind ismeri. Dayka és Kölcsey kedvencei, Himfyt is olvasta, de róla azt mondá, hogy érzéseit hamar kifárasztja.”

Bajza történeti írásai közül a *Coriolán s a háborgó Róma* címűt s a *Gróf Kohári István* című portrét kellett volna még feltétlenül közölni (vagy legalább egyiket a kettő közül). Az első az 1832—36-os országgyűlés sokat ígérő kezdetének atmoszférájában fogant, első sorától az utolsóig elemi erejű szabadságvágyú, zsarnokság elleni tiltakozással telt írás, a második pedig hosszú idő után elsőnek idézte fel 1831-ben a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok korát, Thököly s Rákóczi hősi küzdelmeit (s nem akárhol! a nagy publicitású *Aurorában!*), leplezetlen nyíltsággal ítélte el az osztrák kormány sötét módszereit. A cenzúra terrorja ellenére ily szavakat ad Thököly, a szabadsághős szájába: „Hazádnak csak úgy fogsz valódi szolgálni, ha bajnoki karjaidat, melyekbe hatalmat s erőt ada isten, az ellen fordítod, ki polgártársaid szabadságát, melyet századok szenteltek meg, esküje ellenére szolgabílcsekbe készül verni.” Bajzának a *Futár* 1849. július 1-i számába írott vezércikkét sem lett volna szabad mellőzni, mert ez írás a szerző nagy fejlődési képességének szép tanúbizonysága: a hajdani liberális nemes itt már harcos republikánusként koronázza meg életművét.

Néhány levél felvételével pedig Bajza emberi s alkotói arculata vált volna árnyaltabbá: a *Toldynak* 1823. november 27-én írott levél (melyben az *Auroráról* ad biztos ítéletet), az ugyancsak *Toldynak* 1824. július 16-án, s 1825. decemberében írott levelek (az elsőben Kazinczyról mond jellegzetesen megengedő-lekezelő véleményt, a másodikban Toldyt bírálja, s irodalmi elveit is vázolja), végül a *Kazinczyhoz* 1831. március 10-én intézett episztola (a Pyrker-pörben fejt ki itt ám tiszteletteljes, de annál határozottabb nézetét) közlése feltétlenül gazdagabb, finomabbá tette volna az író arcképét.

Az eddigiekben túlságosan is hiányérzetünk megnyilvánulásának engedtünk teret. Sietünk hozzátenni: egy lelkiismeretes, szakavatottan összeállított anyag kisebb-hajszálrepedései ezek, az imponáló bőséggel végzett gyűjtés egészéhez mérten nem jelentékeny hiányosságok. Annál is inkább vall-

juk ezt, mert Tóth Dezső bevezetése mind e fogyatékokoságokért jólesően kárpótol bennünket.

E tanulmányban a szerző egy nagy szerzőségű, gondolati elemeiben egymáshoz láncolatlan kapcsolatban komponálódó logikai érvrendszer bont ki. Erős, érett gondolati megalapozottságú, eredeti szempontokkal telített előadás, energikus fejtegető-érvelő készség, felesleges kitérőket kerülő, lényegre törő, súlyos magvú-tömörsgű gondolatmenet, a művet a korral állandóan együtt látó s boncoló dialektikus történeti látás e tanulmány elismerésre készítő ismérvei. Tárgyi anyagát Tóth Dezső mindig elvi összetevők, tág horizontú összefüggések felé tapogatóva keresi, s az sem lebecsülendő, hogy előadása emelkedett hangú, gondolat kifejezésében tiszta, nagy meggyőző erejű, a reformkori oratórokon iskolázott próza; stílusából immár eltűntek azok a nehézkes megfogalmazások, homályos mondatkapcsolatok, melyek a szerző Vörösmarty-monográfiájában néha megakasztották a fejtegetések gördülékenységét, argumentatív rendszerét, interpretációi hatékonyságát.

Tóth Dezső kiválóan elemzi például Bajza szemléleti-világnézeti összetevőit, a szelekciót, melyet a pályájára felkészülő ifjú kritikus a megelőző műveltségi-ideológiai állagból végez. Alapvető magatartásformájával Tóth az „antik formákban megjelenő polgári heroizmus”-t jelöli meg, amely a humanista klasszikában született újjá, a barokkos önfeláldozó hősideállal ojtódott be, s végül a felvilágosodás közéleti, a társadalmi fel-emeléséért tevékenykedő karakterideájában teljesült ki. Mindehhez azt tennék hozzá, hogy Bajzát e szemléletmódon s életrészen belül a megelőző nemzedékkel, de kortársai-val szemben is megkülönbözteti nagyfokú tudatossága. Hiszen ez az életeszmény éppen nem ismeretlen jelenség már ekkortájt, ám Bajzánál új, „vérbelien” reformkori mozzanatot az önépítés módszeressége, szilárd elhatározottsága, eltökélt célra irányultsága, a feladatokra való felkészülés, a közéleti ihletettség.

A legelső szerzők közé tartozik ő irodalmunkban, aki *ab ovo*, s kizárólagosan *írónak* készül. Egy fontos, ekkoriban felgyorsuló átváltódási folyamat sarkpontján áll: jóformán pusztán műveiből, kritikus-i szerkesztői tevékenységéből élő ember, az írói hivatás számára egyszersmind foglalkozás is, s azt, hogy irodalmi tevékenységéből él meg, Bajza már természetesen tekinti. Az ő *íróvolta*, irodalmári-ítészi *öntudata* már az irodalom polgárosodásának csillogó mutatója.

Egyértünk Tóth Dezsővel abban, hogy — marxista módon továbbfejlesztve a horváthjánosi szemléletet — az író nagy polé-

miait egy nagy, háromnegyed százados folyamat záróköveként értékeli, hogy Bajza „elrezzent kritikáit” a magyar irodalomtudat kifejlődésének vonulatában, a Besenyei—Kazinczy—Kármán—Bajza fejlődés-sorrend egymásutánjának csúcsaként látja. Ez organikus fejlődéslánc vázlatát, a hazai irodalomtudat Tóth által adott karakterisztikumát mindössze annyiival egészítenénk ki, hogy Bajzánál már végképp nincsen nyoma a jól ismert nemesi-úri, maga kedvtelésére dolgozó, passziózó írói magatartásnak (amely egy Kisfaludy Sándort vagy Berzsenyi még annyira jellemzett, s amely attitűd egyes mozzanatait még az ifjabbik Kisfaludyban, Bajza mesterében is fellelhetőek voltak). Ő már kezdettől fogva az *irodalmi élet* újszerű áramköreiből, polgári viszonylataiban gondolkodik, s dolgozik: író és olvasó ellentét-párját látja folyvást maga előtt, s közben az összehangolót-közvetítőt, az itélő kritikust.

E polgárosodást munkáló kritikai-elméleti tevékenység annál érdemdúsabb, mert Bajza sem volt ment osztálya általános válság-érzetétől. Szentimentális almanach-lírájából érezhető ki ez igazán, s Tóth Dezső szintén lényeglátóan tapintja ki e fájdalmas-borongós, nem egyszer közhelyes motívumokat variáló szobalírásban a nemesi életforma pusztulásának elégikus-síralmas alaptónusát. Bajza azonban teljesen úrrá lesz ezen a tragikus érzésvilágon, szakadatlan közéleti munkássága révén eltávolodik attól, s a „haza és haladás” Kőlcsey-féle gondolatának továbbépítésében, a polgári átalakulás szolgálatában találja meg lelki egyensúlyát.

Ezek után vegyük sorra kifogásainkat, ellenvetéseinket. Tóth Dezső sajnálatosan elmulasztja esztétikailag analizálni a bajza polémiák legfőbb fegyverének, a szarkasztikus gúnynak összetevőit. Az elvi ítélőerőnek, belső meggyőződésnek, társadalmi hatni-akarásnak s frappáns, célbataláló szellemességnek e sajátos, utánozhatatlan elegyét nem oldja szét előttünk kellő alapossggal. Holott Bajza vitaépítési módszerének szerkezeti-stilisztikai boncolásával (pl. hogyan elegyít mesterien szónoki kérdéseket s felkiáltásokat, hogyan vált át a csipkelődő oldalvágások hangneméből egyszerre a fennkölt reformkori retorika dikciójába, ismétlések, gondolat-sorok ritmusával hogyan sulykolja bele olvasója képzeletvilágába a maga álláspontját, érvrendszere plaszticitását hogyan domborítja ki sokszor hármas-négyes mondat-periódusok rejtett dallamú tagolásával stb.) közelebb jutottunk volna az első *kritikusművész*, a ragyogó *értekező prózaíró* alkotó gyakorlatának megismeréséhez is.

A bevezető tanulmány szerzője néha leírónak, s nem elemzőnek vázolja az irodalmi élet alakulását, művében időnként csak a tények felsorolását, s nem értékelő komment-

álását kapja az olvasó. Amit például a Bajza-kör orgánumaról, az *Athenaeum*-ról ad, az kivált kevés: a folyóirat évfolyamainak rövid tartalmi-tematikai ismertetése, a rovatok vizsgálata, a szerkesztés módszereinek behatóbb elemzése lenne szükséges. Az *Athenaeum* lelke éppen Bajza volt, az ő nyugtalan, szüntelen érdeklődő-táguló szellemének jegyeit viselik magukon a vaskos folyóiratkötetek: a lap mélyrehatóbb, differenciáltabb vizsgálatából magára Bajzára is számos következtetés adódna. Szívesen halottunk volna többet a Munkácsyékkel, Csatóékkal vívott harc szemléleti, izlésbeli ellentéteiről is, az új nemzedékkel való szembekerülés elvi okairól, a harcok menetéről, fejleményeiről.

Fel kell rónunk — az eddigieknél hangsúlyosabban! — hogy Bajza elbeszéléseiről egy árva szót sem olvashatunk a tanulmányban. A már említett *Ottiliáról*, a nem elhanyagolható *A fekete lovagról* sem — s a kötetben különben közölt *Rege a habléányról* című írás is méltatás nélkül marad. A *Tihamérral* közelesen egyidőben, 1824 körül készült *A fekete lovagban* nem a cselekmény, a romantikus lovagi történet, a helyzetek sűrűsödése, a bonyolultabb epizódok, a jellemelek romantizálódása érdemel figyelmet, hanem a feltűnedező *népies elemek láncja*, az *irodalmi népiesség itt már felcsillanó, nagy jövőjű kelléktára*. A népies elbeszélés egyik első produktuma ez az alkotás: a csaplár, a pusztá, a csárda, a betyár, az Alföld, a palota és kunyhó — még hányszor előforduló, s ha távolról is, de Petőfit anticipáló! — motívumai jelennek meg benne, előlegezve valamit a negyvenes évek népiességének áramlatából. Hasonló érdemű a *Rege a habléányról* című elbeszélés: a kisfaludysándoros regetípust hajlítja át ebben az író a történeti elbeszélés műfajába, s mindezt népmesei fel-dolgozásban, népköltészeti motívációkkal (pl. az öreg halász alakja) elegyítve.

Legyen szabad bíráló észrevételeinket még egy apróbb ellenvetéssel zárni: túlzottan, igaztalanul egyoldalúnak tartjuk azt, ahogy Tóth Dezső Horvát Istvánt több ízben minősíti. „Áltekingtély”-nek, a „feudális áltudomány mammutszobrá”-nak kategorizálja őt, s ez az elvető ítélet nincs is minden igazság nélkül. Valóban ma már csak mosolyogni lehet a fáradhatatlan etimológus gőzös állításain, az ősködbe révedő-vesző képtelen elméletein. De a reformkori nemzedékek mégis főle tanultak hazaszeretetet (még Eötvös és Szalay is!), e nemzedékek figyelmét ő irányította rá a hazai történeti múlttra, a „régí dicsőség” évszázadaira. Nem *áltekingtély* volt a 30-as években Horvát István, hanem *szétfeszítő*, a változó idővel lépést nem tartó, a rohanó kor által szétpukasztott *tekintély*, akinek érdemeit Bajzáék megbecsülték, de akinek

személyét épp oly történeti relikviaként kezelték már ekkor, mint a hajdani mestereket, Kazinczyt vagy Kisfaludy Sándort.

Az igényes, anyagában s felépítésében gazdag kötetet — a felrótt fogyatékok ellenére — megelégedett örömmel teszi le a bíráló. Csak a jegyzetek szerepét betöltő *Nevek és szavak magyarázatá*-ra ne vessen pillantást, s öröme zavartalan marad. A kiadványnak ugyanis ez a része — Kordé Imre műve — a *Magyar Klasszikusok*-sorozat színvonalán messze alulmaradó munka. Nem jegyzeteli meg Daykát, Virágot, Döbrenteit (!), Dessewffy Józsefet (!), Csató Pált (!), Orosz Józsefet (!), Pyrkert, Guzmicsot, Szalay Lászlót, s Makáryt, — hogy csak a legkirívóbb hiányokat említsük meg! S akiket (s ahogyan) megjegyzetel, abban ugyan vajmi kevés a köszönet: tevékenységük elviesztétkai-történeti minősítését a legritkább esetben adja meg. Mennyivel tud többet vajon az olvasó akkor, ha csak azt olvassa Adelungról, hogy „német író, nyelvész és

lexikográfus”, Bérczy Károlyról, hogy „író, a Kisfaludy Társaság tagja”, Nikolaus Beckerről, hogy „német költő” (még az utónevet sem közli!), Bowringról, hogy a *Poetry of the Magyars*-ban népdalfordításait adta ki(!), Dumasról, hogy „népszerű romantikus francia író”, Stettnerrel, hogy „Fenyéry” volt az álneve, Herepei Károlyról, hogy „író, evangélikus lelkész, tagja az Akademiának” stb. stb. Oly, a korban számottevő írókról, mint Szentmiklóssy Alajos, s Szenvey József, ily megállapítások olvashatók: „Írt prózát, verseket, epigrammát, és fordított, főleg Schillertől”; illetve „Főleg lírai költeményeket és drámákat írt”. A világirodalom melyik tollforgatójáról nem lehetne ezeket elmondani?

Hiba, könnyűszerrel elkerülhető gondatlanság volt e gazdag felkészültségű kötet értékét e felületes jegyzetekkel — ha nem is nagymértékben, — ám mégis lerontani.

Fenyő István

A MAGYAR NÉPZENE TÁRA

IV. köt. Párosítók. Szerk. Bartók Béla — Kodály Zoltán. Sajtó alá rendezte Kerényi György. Bp. 1959. Akadémiai K. 905 1. 8 t. 3 térk.

A sorozat I—II. kötetének ismertetése: ItK 1955, 463—6; a III. köteté: ItK 1959, 151—2. — A IV. kötetben az alkalomhoz kötött népdalok egy érdekes csoportja, a párosítók kerültek közlésre. A kötet egyik újdonsága, hogy — a zenei rendszerezés mellett — jóval részletesebb képet ad a szövegekről, mint az előző kötetek: külön Bevezetés szól róluk (9—16. l.), tipológiai rendszerezésüknek is külön fejezetet szenteltek a szerkesztők (549—714. l.), sőt a dallamokról szóló Bevezetésben is (25—55. l., Járdányi Pál munkája) a dallam és szöveg viszonyára vonatkozó több fontos megállapítás van. Részletes ismertetés helyett a régi magyar kéziratos költészet néhány szövegére hívjuk fel a figyelmet, melyek a párosítókkal valamilyen kapcsolatban vannak. (Az adalékok egy része a Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. III. kötetének jegyzetanyagából való.)

A MNT 9—10. lapján a szerkesztők négy párosító szöveget közölnek, melyek a népdalgyűjtés megindulása előtt kerültek feljegyzésre. A közöltekén kívül a következőket idézhetjük:

1802. A *Diversae cantiones* c. kézirat (OSzK Quart. Lat. 700.) 19b. lapján az egyik legelterjedtebb dunántúli párosító szövege található:

1. Am a Bokor tsipke Bokor igen
zöldellik
Virárgjátul bimbajátul meszi
tündöklik.
2. Egyik ágán kiss sár madár fönt
álva sétál,
Másik ágán kiss gerlétze verset
fujtogál.
3. Ara méne az a Legin nagy
álnoksággal,
Utánna megy az a Leány nagy sziv
fájással.
4. Jó rá vigyász édes Trésim, hogy
meg ne tsallon,
Mézes szónak szüne alatt, merget ne
adjon.
5. Minden ember tsak azt mondja kár
néki kár,
De bizon nem kár,
Isten tudja ő szüveket régen együtt
jár.

A szöveg a párosítók 118. sz. típusának (MNT 604. 1.) teljes változata, csak a neve-

ket helyettesítik „az a Legin” és „az a Leány” kifejezések. Utolsó strófája nem ehhez a típushoz tartozik, de szintén párosító szövegnek látszik, egy változatát a MNT 538. lapján (642. jegyzet) olvashatjuk. — (Egy töredékes, romlott szövege a XVIII. század végi Aranka-gyűjteményben is megvan: Amaz bokor messze bokor jaj de meg fémlik Rozsájától bimbájától már el is válik... OSzK Fol. Hung. 126. I. 84b.)

Ugyanott, a *Diversae cantiones* c. kéziratban olvasható egy különböző strófákból összeállított egyveleg, (32a: Van kőkenyfa van is rajta...) ennek 4. versszaka a legkorábbi, 1750-i feljegyzésből ismert párosító változata:

Jaj ki fekszik beteg ágyban
A N: N: nyavalában,
Jaj ki léssen siratója,
Liliom Kata jajgatója.

XIX. sz. eleje. A Leg-is leg-újabb négy világi énekek c. ponyvanyomtatvány egyik darabja (Element a' Tyúk vándorlani...), amely különböző eredetű strófákból van összeállítva, két párosító versszakot is tartalmaz, mégpedig nevekkal:

A' vak Imre kutyát lopott,
Abbul dudát tsináltatott:
Tsillagom, galambom, rád illik
a tsókom.

Marcsó Imre bársony nyereg,
Nem ül ebbe minden gyerek:
Tsillagom, galambom, stb.

Az ül ebbe a' nyeregbe,
Kinek Bankó van zsebjébe:
Tsillagom, galambom, stb. (OSzK ponyvagyűjteménye, 72/3. sz. — A közölt versszakok a 115. és 56. sz. párosító típusok változatai).

*

Igen érdekesek a MNT szerkesztőinek azok a megfigyelései, melyeket a párosító szövegek földrajzi megoszlásáról tettek. Számszerű adatokat ugyan csak a dallamok osztályozása során kapunk (37—9. 1.), de ezek az eredmények némi korrekcióval a szövegekre is vonatkoztathatók, hiszen a dallamcsaládok egy része csak egy bizonyos szöveg-típussal jár együtt, és fordítva: egy-egy szövegtípus dallamai egy családba tartoznak. Régebben ez méginkább így lehetett, hiszen Járdányi egy fontos megállapítása szerint „a párosító szövegek kilépése a tipikus dallamok medréből, szétáradásuk más dallamok tájaira is: aligha történetelt a múlt századnál korábban.” (36. 1.) A dallamokhoz hason-

lón tehát a szövegek egy része (talán többsége) is egy-egy terület sajátossága. Az egyes területek párosító szövegei egymástól eltérő jellegzetességeket mutatnak, különösen az erdélyi szövegek ütnek el a többitől, mint erre a MNT Bevezetése is utal. (13. 1.) A régi kéziratok költészettel való egybevetés eredménye az, hogy az erdélyi párosítók — a többi terület anyagától eltérően — rendkívül archaikus jellegűek. A dunántúli párosítók gazdag anyagában pl. mindössze egy 1802-i kéziratból közölt párosító 4. versszaka. Legkorábbi feljegyzése 1655-ből:

Az ki indul szerelemben okoson járjon
Hogy az meznék színe alatt merget ne nyallyon. (Teleki-ék. 29a. — A versszak még több XVII. századi kéziratban előfordul.)

A csak Erdélyből ismert hat típus közül (lásd a MNT 38. lapján levő összeállítást) vizsgolt háromnak a részletei vehetők össze XVII. századi, sőt annál régebbi énekekkel. A 39. sz. párosító (264. sz. típus) párhuzamos helyei:

Szívem nagy szerelmét s *titkon* felgyúlt
tüzét

jelenteni nem merem,

Mert ha kijelentem, nagy tüzemmel féltem,
hogy sokak eszít *vesztem*,

Ha pedig *titkolom*, csak magam fogyatom
mert belső tűz veszt engem.

(Balassi Bálint verse; Eckhardt-kiad. 64. sz. 19—21. sor.)

Az minapi szodát most ki nem jelentem,
Senkinek *nem mondom*, csak magamban
tartom,

Mert ha kijelentem, irigyektől féltem,
Ha pedig *titkolom*, csak magam fárász-
tom. (Teleki-ék., 1655 k. 34a.)

A népdal:

Aj, de én is tartottam *titkon* egy szeretőt
Virágos kertemben, rózsabokor alatt.

Aj, de én azt *nem mondom*, csak magamnak
tartom,

Mer ha kijelentem, magamat *elvesztem*.
(MNT IV. 39. sz.)

Ugyane szöveg 3. versszakának régi megfelelői:

Sebes *tenger hobja* Julia *haragja*
kinek vagyok én *rabja*... (Egy 1597-ben szerzett Balassi-utánzat kezdősora; Vásárhelyi-dk. 162b.)

Ilona *haragja* sebes *tenger habja*
annak vólnék *rabja* ki jobban tartana.
(Kozma-ék. 1777-81, 49a.)

A népdal:

Mózes uram *haragja* vörös *tengör habja*,
Lennék annak *rabja*, kit szépen tartana.
(MNT IV, 39. sz.)

E párosító 4. strófája is XVII. századi sablonokon alapul, 5. versszaka pedig a XVIII. század közepétől kezdve számos változatban előfordul.

A Párosító 586—591. sz. darabjai (171/III. sz. típus) is igen régi eredetűek. A Teleki-ék.-ből idézzük:

Edes *Juliam*, gyenge *violam*,
Piros *rosaczkam*, majorannaczkam,
Szep *termetü* es jo *kedvü* szollo
madarkam,

Szally batran en kezemre,
Hozz öromet en szívemre,
Semmit nefelj, edes *soľymoczkam.*

(Teleki-ék. 1655, 37a.)

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györfly György. Munkatársak: Czeglédy Károly, Harmatta János, ifj. Horváth János, Kakuk Zsuzsa, Kniezsa István, Moravcsik Gyula, Németh Gyula és Pais Dezső. Bp. 1958. Gondolat K. 266 l. 10 t. (Nemzeti Könyvtár.)

Ez a gyűjtemény népszerűsítő szempontok figyelembe vételével készült a Marczali-féle összeállításnál is sokkal teljesebb Pauler—Szilágyi enchiridion gazdag anyagára támaszkodva és abból válogatva, de persze a történettudomány mai állásának megfelelően, újabb forrásokkal bővítve. Így kerültek a gyűjtemény sorába Priszkosz, Hérodotosz és Menandrosz, és így az orkhoni feliratok helyenként homályosan értelmezhető, de kétségkívül értékes szövegei.

A kötethez csatolt függelékben gondosan összeállított évrendi táblázatot, valamint a magyar őstörténet kérdésének tanulmányozásához hasznos tájékoztatást nyújtó történeti- (Györfly György), szépirodalmi- (Béla György) és képzőművészeti bibliográfiát (Rózsa György és Czennerné Wilhelm Gizella összeállítása) találunk.

Mindezekről, valamint a magyar őstörténeti kutatás jelenlegi helyzetéről Györfly György tömör, világos okfejtésű bevezetője tájékoztatja az olvasót. Soraiból megnyugodva vonhatjuk le a következőket: a marxista módszerrel folytatott vizsgálódások számos kérdésben jelentékeny előrehaladást mutatnak és egyre több, biztos fogódzót tudnak megjelölni. A társadalmi alapvetésnek is ymódon, részleteiben is több-kevesebb valószínűséggel megvonható körvonalai egyre megbízhatóbb útjelzőül szolgálnak pl. a magyar ősköltészet kutatói számára is. Ma

A népdal:

Az én édös kárujkám, kárujkám,
Sugár szárnyu *sojmacskám, sojmacskám,*
Szájj le báiron karjaimra, violám,
violám,
Hozz örmöt bus szívemre, Juliám,
Juliám!

(MNT IV, 568. sz.)

Végül a 605. sz. párosító szöveg refrénjének régiségére már Szabolcsi Bence rámutatott. (Új Zenei Szemle 1951. 3. sz. Vö. ItK 1959, 152.)

A fentiek alapján valószínű, hogy az erdélyi szövegek eredetileg nem voltak párosítók, hanem nevek nélkül a régi gyűjtemények „Szerelmi dalok” c. csoportjába tartoztak. (MNT 714. 1.)

Stoll Béla

már világos, hogy történeti háttér lehető teljességű ismerete nélkül irodalmunk egyetlen szakaszáról sem adhatunk hiteles képet.

Mint hogy történészek szakembereink számottevő eredményeket mondhatnak magukénak, jogos a reményünk, hogy további sikeres kutatásaikkal, valamint újabb összefüggések felismerésével lehetővé teszik a burzsoá magyar ősköltészeti kutatások hibáinak elkerülését, és elősegítik legrégebbi irodalmunk problémáinak pusztá feltevések helyett végre tudományosan igazolt történeti-társadalmi alapokra épített megoldását, vagy legalább is nyugvópontonra hozását.

Befejezésül csak annyit: a kötet több, mint a kérdés pusztá népszerűsítő összefoglalása. Igaz ugyan, hogy nem közli a szemelvények eredeti szövegét, legkiválóbb szaktudósaink filológiai kifogástalan fordításai azonban kárpótolnak érte, mert ezáltal forrásértékű magyar szöveg birtokába jutottunk.

V. Kovács Sándor

Entz Géza: A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1958. Akadémiai K. 250 l.

A középkori Magyarország egyetlen épen maradt nagyszabású — európai mértékkel mérve is jelentős — románkori építészeti emléke Entz művével méltó monográfiát kapott. Érdemi méltatása természetesen a művészettörténészek feladata, ámde a gyulafehérvári székesegyház későgótikus-reneszánsz stílusban újjáalakított ún. Holtak-kápolnája irodalmi vonatkozásokat is rejt magában, mert a belső márványfalakon 16. sz. eleji versek olvashatók. A reneszánsz izlésű, antikva betűkkel megörökített epigrammák minden valószínűség szerint a poétai lelkületű alapító, Lászy János sajátjai. Alkotásait

bár ha nem tekinthetjük is költészetnek, antik metrumokba öntött, 1508 és 1512 között keletkezett verseitől mégsem tagadhatjuk meg az irodalmi igényt. Következésképp, mint irodalomtörténeti értékű dokumentumokat, Lászlay epigrammáit sem mellőzhetjük a korszak — különben is szegényes — költői összterméséből.

Entz, mint maga elmondja, könyve írásakor használta többek között a székes-egyház káptalani és püspöki levéltárát. Ha valahonnan, elsősorban innen várhattunk volna ismeretlen adatokat Lászlay életére vonatkozóan. Annál sajnálatosabb, hogy a jelek szerint ezek nem tartalmaztak semmiféle újat ebben a tekintetben. Így irodalom történetírásunknak továbbra is meg kell elégednie a korábbi kutatók, Bunyitai Vince (1893) és Balogh Jolán (1943) gyér számú, de értékes adataival. Entz sem tehetett egyebet, mint hogy erre a szakirodalomra támaszkodott.

Tévedett azonban, amikor az építés eszméjének felbukkanását Lászlay második szentföldi útja utánra helyezte, mondván, hogy „1500-ban megtett zárandoklata érlelhette meg... tervét.” (117—118. l.). A buzgó gyulafehérvári kanonok ugyanis épp második útja előtt, tehát még római tartózkodásakor nyújtotta be keleti utazásának engedélyezése iránti kérelmét a kápolnaépítés tervével együtt a pápai kuriához (vö.: Tóth-Szabó Pál: Magyarország a XV. sz. végén a pápai supplicatio világánál. Szdok 1903. 339.).

Közli a könyv egyébként Lászlay verseit is. Entz gondos átirásban, paleográfiai hídségre nem törekedve adja a szövegeket. A Péter apostolhoz írott epigrammában azonban benne maradt egy sajtóhiba: „... reseras te claudis...” (166. l.) helyett „... reseras te claudis...” a helyes szöveg.

V. Kovács Sándor

Pázmány Péter válogatott írása. A kötetet összeállította Rónay György. Bp. 1957. Magvető K. 321 l. (Magyar Könyvtár).

A Magyar Könyvtár sorozatban megjelent válogatás az első Pázmány-kiadvány az utóbbi másfél évtizedben. Az antológia több puszta válogatásnál, mert Klaniczay Tibornak a kötet utószavaként közölt tanulmánya az első marxista kísérlet a sokáig mellőzött Pázmány-kérdés megoldására. A feladat rendkívül bonyolult, mert nem csupán Pázmány politikai szerepének a vizsgálatát követeli, hanem határozott állásfoglalást az európai és a hazai barokk irodalom szerepének a megítélésében is.

A magyar későreneszánsz, manierista és a korai barokk irodalmi irányzatainak pontosabb elhatárolása, ill. Pázmány munkássága sajátos helyének meghatározása ezen idő-

szakban, már önmagában sem egyszerű feladat. Irodalomtörténészeink jórészt az ellenreformáció művészeti irányzataként számoltartott barokk kérdésében nemigen nyilvánították véleményüket az utóbbi időben. Klaniczay hangsúlyozza, hogy a barokk csak keletkezésében kapcsolható kizárólagos érvénnyel az ellenreformációhoz, mert később általában az újra megerősödő feudalizmus művészetévé, tehát egyetemesebb kategóriává lett. Különösen érdekes a barokk Pázmány bemutatása. Az utószó szerint Pázmány nem az érett, hanem a korai barokk jelentős magyar képviselője egy későreneszánsz irodalmi periódusban.

Az utószó újszerűen jellemzi Pázmány politikai szerepének és szemléletének összetettségét is. Pázmány lényegében reakciós-jellegű politikai pályát futott be, de élete utolsó éveiben korábbi politikai álláspontját módosítva, Erdély önállóságának az elismerője, sőt támogatója lett. Pázmány új politikai koncepciója már Bethlennek küldött leveleiben is érezhető, pl. amikor ilyen sorokat kényszerül írni nagy ellenfelének a harmincéves háború tapasztalatairól: „Olvastam, hogy a tigris, mikor vadat akar fogni, egy-néhány ugrást próbál; ha azokkal el nem éri, nem is űzi a vadat, mert ha ezt ép és egész erővel el nem érte, leteszi reménységét.” Pázmány szerint a harmincéves háború is ilyenféle szakaszba érkezett, kölcsönösen hiábavaló a további vérontás. Az Erdély önállóságának szükségességét elismerő, részben kényszerűség szülte új politikájában az egység helyreállításának a gondolata több mozzanatában határozottan Zrínyi koncepciójára emlékeztet. A Pázmány-i politika tehát végső soron nem csupán „a magyar függetlenségi harcok vérbefojtásának Habsburg-politikájához” készíti elő az utat, hanem a nemzeti abszolútizmus elméletének kibontakozásához is köze van.

A kötetben szereplő szövegek Pázmány műveinek alapos ismerőjét és kitűnő érzékű válogatóját dicsérik. Rónay György a kiadás céljának megfelelően, Pázmány műveinek legszebb s egyben írónk sokoldalúságának legjellemzőbb jegyeit is képviselő szövegeit publikálja. A közölt szövegek bemutatják a roppant teológiai képzettségű vitázót, az elmélkedő, az erkölcsi kérdéseket boncolgató, a nyelvünket bravúros érzékkel használó Pázmányt. Nem ártott volna leveleiből is fölvenni legalább néhányat; így Pázmány politikai pályafutásáról is közvetlenebb képet kaphatott volna az olvasó. Az utószó ezért sokoldalúbb képet ad Pázmányról, mint maguk a szövegek. Jó lenne, ha az egyébként hasznos „nevek magyarázata” és „szavak magyarázata” mellett egy rövid Pázmány-bibliográfia is szerepelne a kötetben.

Komtovszki Tibor

Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája.

A sárospataki nyomda története. I. (1650—1671). Sárospatak, 1958. Rákóczi Múzeum. 112 l. (Múzeumi füzetek, 14—16.).

Nyomdászattörténeti irodalmunk nélküli a legtöbb régi magyar nyomda monografikus feldolgozását. Alig néhány nyomda történetét írták meg és e hiányt különösen érezzük a XVII. századi nyomdáknál, mert e korra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre olyan mű, mint Gulyás Pálé, a XVI. század nyomdájáról. Ezért örömmel kell üdvözlünk a sárospataki nyomda történetének induló feldolgozását. E nyomda I. Rákóczi György fejedelemnek, illetve Lorántffy Zsuzsánna fejedelem asszonynak és kisebbik fiának, Rákóczi Zsigmond hercegnek köszönheti létét. A fejedelem a sárospataki kollégium mellé szándékozott nyomdát állítani, de tervét csak halála után valósították meg. Ebben jelentős része volt Comenius Sárospatakra jövetelének. Comenius, akit az özvegy fejedelemasszony, Rákóczi Zsigmond és a hazai puritánusok egyik vezéralakja, Tolnai Dali János hívott Sárospatakra, jövetelének feltételei között, nyomda létesítését is kikötötte. A nyomda vezetésére ő választotta ki Renius Györgyöt, aki a nyomdát felszerelte és üzembe állította. Hárminc nyomtatványát ismerjük, közöttük Comenius, Medgyesi Pál, Tolnai Dali János műveit. Már Renius betegsége idején, 1656 végén Sárospatakon dolgozott Rózsnyai János, aki Renius halála után 1657-ben átvette és 1671-ig vezette a nyomdát. A kezdetben fejedelmi nyomdát, 1660-ban Lorántffy Zsuzsánna a kollégiumnak adományozta. Ez volt a nyomda vesztesége, mert 1671-ben, mikor a kollégiumot II. Rákóczi Györgyné, Báthory Zsófia fejedelemasszony száműzte, Rózsnyai a nyomdát Debrecenbe vitte, ahol a Rákóczi szabadságharc idején a császári katonaság elpusztította. Rózsnyai idejéből a nyomdának közel kilencven termékét ismerjük. Medgyesi Pál; Pósházi Tamás, Kemény János, Buzinkai Mihály, Csuzi Cseh Jákab, Komáromi Csapkés György, Pápai Páriz Imre. Kézdí Vásárhelyi Matkó István, Pathai István nevét olvassuk, egyebek között a szerzők névsorában. A nyomdára és a nyomtatványokra vonatkozó történelmi adatokat Takács jól sorolja fel, — csupán azt kell ezzel kapcsolatban megjegyeznünk, hogy Pápai Páriz Imre „Keskeny út”-jához nem Debreceni Kalocsa János, hanem Balassi Bálint és Nyéki Vörös Mátyás fordításában csatlakoznak „Szent Dávidnak Hét Poenitentia-tartó zsoldári”. — Takács külön, érdekes fejezetben foglalkozik a nyomda berendezésével és felszerelésével, hasznosítva a nyomda ránk maradt leltáraiban levő értékes anyagot.

Jenei Ferenc

Bél Mátyás Esztergom vármegyéről írt, kiadatlan művének szemelvényes magyar fordítása. Fordította Prokopp Gyula, bevezette és jegyzetekkel ellátta Zolnai László. Tatabánya, 1957. Komárom megyei Tanács. 79 l. 2 t.

A kis könyvet kettős cél szolgálatára rendezték sajtó alá kiadói: egyrészt az Esztergommal és környékével foglalkozó kutatóknak kívántak nehezen megközelíthető forrásokat kézhez szolgáltatni, másrészt a vidék lakosságának történeti ismereteit kívánták bővíteni. A kiadvány első felében Bél Mátyás *Notitiájának* Esztergom megyét leíró, kiadatlan kéziratából kap egy részletet magyar fordításban az olvasó. Bél szövegét — vele egyforma terjedelemben — jegyzetek követik. Ezek részben a Bélnél szöbakerült tárgyakkal kapcsolatos újabb irodalmat adják meg, részben Heliser (Helischer) József kéziratban maradt munkájának egyes vonatkozó passzusait tartalmazzák magyar fordításban (Statistico-historico-topographica descriptio comitatus Strigoniensis, 1827.). A jegyzetek célja újabb adatok közzlése, nem a *Notitia* szövegének magyarázata. Anyagot publikálnak a kiadók a függelékben is: az 1720-i és az 1828-i országos összeírás Esztergomot és Esztergom megyét illető főbb statisztikai adatait, majd egy alapos esztergomi bibliográfia következik.

A kiadvány igen sok adatot tár fel Esztergom és környéke történetének kutatói számára. Szövegmagyarázó, tárgyi jegyzeteinek hézagossága miatt azonban kevésbé felel meg népszerűsítő céljának; a Bél Mátyás munkásságának kutatói nem s k hasznát látják, mert nem a nagy tudós műve, hanem az abban foglalt ismeretanyag érdekelte a kiadókat.

Tarnai Andor

Fenyő István: Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. Bp. 1959. Akadémiai K. 103 l. 4 t. (Irodalomtörténeti Füzetek 28.)

Fenyő István két évvel ezelőtti, hosszabb tanulmányútjának egyik eredményeként született meg ez a dolgozat.

Az ismeretlen anyagot, amelyet közel három évtized (1835—1860) terméséből tesz közzé, történészek és irodalomtörténészek egyaránt haszonnal forgathatják.

A közölt anyagot olvasván, megdöbben az a tájékozottság — igaz, átvételeken keresztül —, ahogyan a korabeli Oroszországban a magyar reformkori irodalomról írtak. Úgy érezzük, többet tudtak a korabeli magyar irodalomról, mint feltételezni mertük. (Még a hivatalos, több vonatkozásban ferditő

cikkekben is.) Különösen ki kell emelni Jósikáné alapos, kiváló cikkét (45—53. l.), a Russzkij Mir-ben. Természetesen, ezen a tájékozottságon nem csodálkozunk, de annál bámulatraméltóbb az a biztonság, amellyel már akkor helyes értékrendbe állította a magyar irodalom reformkori nagyjait. — Ez annál világosabban kitűnik, ha mellette elolvassuk pl. a *Teleszkop* c. folyóiratban (1835) megjelent cikket, amely Berzsenyit és Buczyt egy kvalitású költőnek könyveli el.

S ha már a szövegek közléséről beszélünk — nem gáncoskodó ellenvetésként —, szavá kell tennünk: kár, hogy Fenyő István a *Teleszkop* cikke (16—20. l.) és a későbbi Rüsszkoe Szlovo cikke (58—63. l.) közötti kapcsolatot, az átvételt, a feltűnő azonosságokat nem magyarázza meg. A közölt anyagokat egymástól függetlenül értelmezi, néha túlmagyarázza.

A közleményeket, cikkeket — egymástól közel és távol eső időben keletkezve bár — Vörösmarty költészetének nagysága, e nagyság elismerése fogja össze. „Úgy látszott — írja a Rüsszkoe Szlovo —, Vörösmarty koránát tett a magyarok nemzeti költészetére, s nevét a művelt Európa híres neveinek sorában kezdték emlegetni” (62. l.). (Ugyanígy ismerték fel — kissé túlozva — Döbrentei jelentőségét is.)

Fenyő István dicséretére mondjuk, hogy — akárcsak korábbi munkájában, *Aurora*-ban — most is jó filológusnak bizonyult.

Kevéssé lehet elmarasztalni őt abban, hogy többször beszél feltételekben, hogy gyakran hangoztatja: „feltehetőleg”, „aligha vélhetjük”. Elsősorban az átvételekről, az irodalomtörténeti anyagok Oroszországba kerüléséről van szó. Ebben az esetben jórészt feltevésekben beszélhetünk. Ki tudná követni országokon, viharzó Európán át Keletől Nyugatig és viszont egy-egy átvétel útját — egy kis ország irodalmáról!

Feltétlenül helyesnek kell tartanunk azt a módszert, amely éles határt von a korabeli haladó és a hivatalos orosz vélemény között. Ez világosabbá teszi azt is, miként értékelték a kor magyar irodalmát és így, két tábor kritikai tüzeiben hevítve, jobban megcsillant az, ami érték.

Nagyon helyes, hogy a végén Függelékot adott, fordításokat és faksimilákat közölt.

Kovács Győző

Arany János balladái Zichy Mihály rajzaival. Függelék: Sötér István: Arany balladái. — Pataky Dénes: Zichy Mihály. 2. kiadás. Bp. 1959. Magyar Helikon. 178, XXVIII. 1.

Arany balladáinak számos kiadása közül (Arany János Balladái Zichy Mihály rajzaival. 1—4. Bp. 1896—97, Ráth Mór; Arany

János Balladái. Magyarzza Greguss Ágost. 1—3. kiad. Bp. 1877—1900, Franklin; Arany János balladái Bóka László előszavával, Csiky Gergely rajzaival. Bp. 1948. Népszava, — hogy csak a legjelentősebbeket említsük) méltó helyet foglal el a költő halálának 75. évfordulójára megjelent reprezentáns kötet. Az 1957-es kiadást és annak 1959. évi utánnyomását már azért is üdvözlőnk kell, mert ez Arany balladáinak első teljes összeállítása, ugyanakkor hosszú idő után (1928) újra a nagyközönség elé viszi Zichy Mihály immár klasszikussá vált balladaillusztrációit.

Sötér Istvánnak Arany balladáiról szóló, a kötethez függelékként csatolt tanulmánya rövidsége ellenére is szinte teljes egészében öleli fel az Arany-balladákhoz fűződő, Greguss Ágost és Riedl Frigyes óta elemzett problémákat. Tanulmánya első részében a ballada műfaji problémáinak és a balladák támasztotta nehézségek vázolásán keresztül jó elemzését adja Arany tömörítő, dráma-teremtő képességének, szerkesztési technikájának már a kezdeti balladáktól jelentkező erejét, valamint az Arany-balladák tudatos ragaszkodását a népballadák sajátosságaihoz. Az Arany-balladák kétféle csoportját, a balladák kétféle színeződését Arany ismert két nagy balladájáról korszakának összefüggésében vizsgálja, rámutatva, hogy a komorabb, tragikusabb színezet inkább az Őszikék-korszak sajátja, míg a nagykorósi tanárkodás alatt íródott darabok inkább történeti témákhoz kapcsolódnak, a politikai aktualitást figyelembe véve szerkezetileg világosabban, színezetükben románcosak. Amit Sötér István a kései balladák sajátjaiból kiemel, az a bonyolult lélektaniaság, az új Magyarország városiaságának, társadalmi problémáinak megjelenése, mint Arany költészetének a népitől, romantikustól a modern költészet világába való átnyúlás, és mindennek előtt a balladákat is átható tragikum szemlélet. Arany tragikumszemléletének a tárgyalásában Sötér István tanulmányát az 1959-es kiadásban az előző évihez viszonyítva kibővítette és sokban újszerű elemzésével tette teljessé az Arany-balladákról nyújtott képét.

A kötetet sajtó alá rendező Erdős Magda helyesen járt el, amikor e nagyközönségnek szánt kiadásban eltért a szigorú kronológiai rendtől s a balladákat témakörük szerint csoportosította, sajnálunk kell viszont, hogy a második kiadásban benne maradtak az előző kiadás sajtóhibái. Pl. a *Hamis tanu* c. ballada jegyzetei nem a megfelelő sorrendben, hanem csak később szerepelnek, vagy a *Népdal* jegyzete, amely értelemzavaróan került át a kritikai kiadás jegyzeteiből.

Láng József

Mikszáth Kálmáné visszaemlékezései. Függelék: Mikszáth Kálmán levelei Mauks Ilnához. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Király István. A függelék anyagát sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Méreiné Juhász Margit. Bp. 1957. Szépirodalmi K. 410 l. 24 t. (Magyar Századok).

Az Athenaeum kiadásában, Rubinyi Mózses bevezetésével és jegyzeteivel, Beöthy Zsolt irodalomtörténeti függelékével 1922-ben jelentek meg könyvalakban Mikszáth Kálmáné *Visszaemlékezései*. Az eltelt 30 évnéhány év alatt ezek a példányok teljesen elfogytak, ami indokoltá tette ennek a dokumentumértéken helyenként felülemelkedő írásnak újabb kiadását.

Az új kiadás szakavatott kezek gondos munkájaként látott napvilágot, s a megelőzőnél értékesebbé teszi a függeléként hozzászátolt 21 Mikszáth-levél. E leveleket Méreiné Juhász Margit fedezte fel a horpácsi Mikszáth-hagyatékban, és először itt került a nyilvánosság elé. Mikszáthné visszaemlékezéseiből ezeket egyáltalán nem, vagy csak töredékesen ismertük.

Király István meleg hangú bevezetőjében közelhozza az olvasókhöz a nagy író sokak által nem ismert hitvesét. Több oldalról, az eddigieknél teljesebben mutatja be Mikszáth kevés hibájú, sok erőnnyel rendelkező élettársát. Jellemzés közben megrajzolja azt a történelmi és társadalmi hátteret is, amely oly szembetűnően hiányzik a *Visszaemlékezésekből*. Király bevezetőjének külön stílári szépsége fejtegetéseit lezáró tömönatos konklúziói. Időrendi áttekintése a tájékoztatlanabb olvasót segíti a könyv maradéktalan megértésében. Tárnyi, szövegkritikai kiegészítései, jegyzetszótára: gondos és körültekintő. Az ismeretlenebb nevekhez csatolt, rövidre fogott tájékoztató soraival, valamint a *Visszaemlékezések* és a levelek szükséges tárnyi adatainak megadásával minden feltételt megteremt ahhoz, hogy Mikszáth Kálmáné könyvét a mai olvasó is zavartalan élvezettel olvashassa.

Elismerést érdemel a levelek sajtó alá rendezője, Méreiné Juhász Margit is, aki filológiai igényességgel, teljességre törően dolgozza fel és magyarázza az egyes levelek keletkezését, érdekesebb kitételeit. E levelekkel kapcsolatos helytálló megállapításait mindig a későbbi nagy író fejlődése szempontjából fogalmazza meg. Igényes munkamódszerét bizonyítja, hogy a keltezetlen leveleket igyekszik a mellékkörülmények bevonásával és logikus mérlegelésével datálni. A 15. levéllel kapcsolatban Mikszáth Kálmáné tévedését is helyreigazítja.

A kötet képmelléklete gazdagabb ugyan a korábbi kiadásnál, mégis hiányoljuk egyes képek (Mikszáth Kálmán fiaival, Kálmánnal

és Bercivel, — Kálmán és János a kis kerékpárral) kimaradását. Helyesebb lett volna — a kritikai kiadáshoz hasonlóan — a képek szövegközti elhelyezése. Így legalább előre kerülhetett volna Mikszáthnének az az idősebb korában készült képe, amely az 1922-es kiadásban is elől van, de amely e kiadásból sajnálatos módon kimaradt.

Pusztai Gyula

Radnóti Miklós: Ikrek hava. (Napló a gyerekkorról.) Az utószót írta: Tolnai Gábor. Bp. 1959. Magyar Helikon. 57 l. (Kis Magyar Múzeum 5.)

Véletlen, hogy József Attila is, Radnóti Miklós is oly korán árvaságra jutott; de aligha véletlen, hogy árvaságuk, gyermekkori élményviláguk oly döntő hatással volt az egész életükre, oeuvre-jükre. Bizonyosan a freudizmusnak is volt ebben annyi szerepe, hogy tudatosította bennük az ösztönös fölismerést, melyet Radnóti egyetlen szép-prózai írásában, itt, így fogalmazott meg: „Nagy dolog a gyerekkor” (20, 21, 27). Ízek és szagok idézik föl, akár Proustnál, a gyermekfövel átélte, s utóbb megvilágosodó emlékeket, s Radnóti szabad asszociációval csapongónak tűnő, ám tudatosan, mesteri technikával fonja össze az egymástól távolieső emlékezés-rétegeket: 1918-at, egy katonaszökevény kivégzésének még meg nem értett, de elborzasztó élményét; 1921-et, apa halálát; a harmincas éveket, a Jean Citadin-nel folytatott párizsi beszélgetéseket; s nem utolsósorban a megírás/éppúgy jellemző, s az emlékek közé beékelődő idejét, 1939 augusztusának végét, a fasizmus tetőzésének, a második világháború előestéjének nyomasztó légkörét. „Valami tisztázatlan szorongás” (9) ülte meg gyermekkorát, s csak később tudta meg, hogy édesanyja és iker-testvére halála árán nyert annak idején, az „Ikrek havában” életet. A számos versében (*Csendes sorok lehajtott fejjel*, 1929; *És kegyetlen*, 1933; *Huszonnyc év*, 1937 stb.) önvádlón megfogalmazott szomorú fátum az *Ikrek hava* ihlető magja ugyan, de a gyermekkori szorongásból átvezet a felnőttéhez, mely nem kevésbé tragikus véget jósol, mint a kezdet volt. S ha Radnóti a kezdet borzalmáról csak később értesült, a véget mintha előre látta volna. A háborús hírek hazaszólitják Pestről párizsi barátját, s amint elbúcsúzik tőle, felöltik benne: „S ki tudja, élek-e? éle-e?” (41) Megrázóan szép emlékezés ez a rövid kis prózai írás, idillek és szomorúságok egymásba simuló hangulatai szövednek lapjain szétválaszthatatlanul egybe.

A gyomai Kner-nyomda izléses külsőt adott a műnek. A kiadónak föl kellett volna tüntetnie, hogy az első kiadás 1940-ben jelent meg. *Tolnai Gábor* utószava kitűnően

helyezi el Radnóti prózai művét a költő oeuvre-jében, s joggal mondja korszakhatárnak: az *Ikrek hava* lezárja Radnóti pályája első nagyobb szakaszát, s nyitánya a másodiknak, az antifasiszta líra és magatartás tragikusan hősi öt esztendejének. „Az *Ikrek havával* — írja (54) — lezárul művészetével a gyerekkori rém.” S rámutat, hogy helyette ott kísért a fasizmus, a háború, a maga sorsa miatti sötétség. Talán nem is *helyette*; hiszen tudatos Radnótiban a folytonosság a régi és új „szorongások” között! Azt hiszem, épp ez az oka, hogy az *Ikrek hava* ekkor születik; nemcsak határkövő tehát, de híd is a két korszak között.

Tanulmányok a műfordításról beszötte nézetei is. A Cocteau-val kapcsolatos idézetet másként értjük, mint Tolnai (46, 55). Az eredeti szövegrészből (21—22) az tűnik ki, hogy az idézett szavakat nem Radnóti, hanem a vitatkozó francia költő-barát mondja.

Péter László

Turczel Lajos: Írások a mérlegen. Bratislava, 1958. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó. 221 l.

Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyar irodalom nesztora, „harmadvirágzásnak” nevezte azt a fellendülést, amely odaát a magyar nyelvű irodalomban 1949 óta főleg a költészet terén tapasztalható. Ennek a harmadvirágzásnak — aggódva figyeltük — eddig nem akadt új, fiatal, friss hangú kommentátora, kritikusa.

Annál kellemesebb meglepetés most ezt a kötetet olvasnunk. Turczel Lajos, mint ahogyan könyve borítólapján a kiadó bemutató soraiiban olvassuk, Fábry biztatására ragadta meg a kritikus tollát, hogy felkészültségét az újra felcseperedő szlovákiai magyar irodalom szolgálatába állítva mutassa meg fiatal költőtársainak a helyes irányt. Örömmel kell az itt közölt kritikák és ismeretések alapján megállapítanunk, hogy Turczel teljes mértékben megfelel ennek a hivatásnak. A gyűjtemény legterjedelmesebb, Élő irodalom c. fejezetének élén Erdélyi Jánosnak a kritikustól szeretetet, aggodalmat és szigorúságot kívánó mondatát idézi, mintegy önbiztatásként. Bírálatainak igen nagy erénye, hogy mindig az egész embert látja maga előtt, kortársairól — az öregekből és a fiatalokról — is hiteles, a környezetbe beleágyazott arcképet tud rajzolni; jellegzetes arcvonásaival indokolja az író erényeit és gyöngéit. Így aztán nem dorongolja le ok nélkül, túlzott szigorral a kezdőt és nem ír az idős beérkezettekről sem dithirambusokat. Babi Tibor, Ozsvald Árpád és a többi fiatal író biztatást kap tőle, irányítást a helyes továbbfejlődésre, Fábry Zoltán és Egri Viktor pedig komoly értékelést, amely

nemcsak a szűkebb értelemben vett csehszlovákiai magyar irodalom, hanem az egész magyar irodalom fejlődésrajza szempontjából sem közömbös.

A ma problematikáját, íróit és közönségét szem előtt tartó kritikus érvényesül Turczelnek, az irodalomtanárnak a műltről szóló írásaiban is. Élő kapcsolatok címmel a szlovák irodalom három nagy alakjáról emlékezik meg. Kukučín- és Jesenský-portréja hiteles, — a szakembereknek is sok új tanulsággal szolgál. — Hviezdoslavnak és a Kisfaludy Társaságnak a viszonyáról viszont nem mond sok újat; az öreg szlovák költőnek Adyhoz fűződő kapcsolatait egyoldalúan ítéli meg. — A kötet utolsó, Élő hagyomány című fejezetében Arany: Az elveszett alkotmány c. eposzáról szóló tanulmánya remekbe faragott esszé, amely ellentmondást nem tűrve tiltakozik Aranynak a harcos Petőfi mellett békés, jámbor költőként való beállítása ellen; némi aggodalmat csak azért kelt az olvasóban, mert nem számol a költőnek az egész életpályáján végigvonuló fejlődésével, nem tesz különbséget a fiatal s kezdő és az öreg Arany János magatartása között. Magyar Istvánról, Csokonairól és Vörösmartyról, — Csepreghy Ferencről, Tömörkényi Istvánról, Cervantesről, Swiftől és Walt Whitmanról szóló kisebb tanulmányai sincsenek komoly tanulság nélkül.

Turczel kiforrott kritikus, akit nekünk is számon kell tartanunk. Egy-két apró elírása, vulgarizáló, túlzottan aktualizáló megjegyzése itt-ott a sietség számlájára írható, apró hibáit az egész kötetnek éleslátásra és igen jó ízlésre, komoly marxista műveltségre valló koncepciója ellensúlyozza. Könnyen, olvasmányosan ír, stílusából máris a mélyenszántó esszéista szép jövőt ígérő csirái bontakoznak ki; csak arra kell vigyázni, hogy korunk szürke közhelyei ne fertőzzék meg egyébként izes nyelvet. Aki olyan sokatmondó tömörséggel tud rátapintani egy-egy jelenségre, egy-egy egyéniségre lényegére, mint ő, annak nem szabad azt mondania Arany Jánosról, hogy: „... a magyar nyelvnek ... megközelíthetetlen teljesítményt nyújtó sztahanovista bányásza ...”

Sziklay László

Barabás Tibor: Egy nép nevelői. Arcképek és tanulmányok. 4. javított és bővített kiadás. Bp. 1959. Gondolat K. 227 l. (Élet és Tudomány Kiskönyvtár, 12.).

Barabás Tibornak nemzeti művelődésünk kiemelkedő alakjairól írott, tíz tanulmányt felölelő kötete részben új, részben módosított tartalommal jelent meg. Mint könyvének

korábbi kiadásában, ebben is nagyjából azonos módszert alkalmaz, nevezetesen: egy-egy korszak kiemelkedő közéleti embereiről szólva a korkép és az egyén vonásait megrajzolva igyekszik kimutatni, hogy a korfordulók miképpen termelték ki maguknak a kibontakozásukért, felvirágoztatásukért küzdő egyéneket, s hogy ezekre hogyan hatottak a társadalom törvényszerűségei. De igyekszik rámutatni a folyamat másik oldalára is, arra, hogy ezekre az emberekre nemcsak a külső hatás formáló ereje a jellemző, de egyidőben ők maguk is formálják, alakítják műveikkel, működésükkel, sokszor csupán közvetve ugyan, de szükségszerűen a társadalmat.

A XVII. század művelődésrajza valóban hiányos lenne, ha a magyar filozófiát és tudományos nyelvet megteremtő Apáczai Csere János portréja mellett nem találnánk meg a tudomány egyszerű munkásának, M. Tótfalusi Miklósnak értékelését is. Barabás minden tanulmányában törekszik arra, hogy ne csak a pozitívumokat (*Hajnóczy József*) emelje ki, de reálisan mutassa meg a korlátokat is. Nem rója meg pl. Wesselényit azért, mert nem jutott el a forradalmár politikai szintjéig, viszont igazi nagyságára hívja fel a figyelmet akkor, amikor a Széchenyiben is szikrát gyújtó reformeren kívül a köztudatban élő *árvízi hajós* arcképét is elének állítja. E tanulmány mellől hiányoljuk a Bölöni Farkas Sándorról írottat, amely a korábbi kiadásban szerepelt. Ugyanez vonatkozik a Kőlcsey- és Bajza-tanulmányra is, mert ezekkel — némi javítás és módosítás után — a kötet teljesebbé válhatott volna. Barabásnak Petőfi Sándorról írott tanulmánya — az 1947-es kiadással egybevetve — új, illetve kibővítése az *Irodalom és haladás* kötet Petőfi-cikkének. Az egyén és a közösség egymásra hatásának, a költészet és a politika egyévválásának folyamatát rajzolja meg itt, mindenesetre sokkal sikerültebben, mint a változatlanul között Madách- és József Attila-portrékban, amelyek közül főleg az utóbbinak csak hasznára vált volna némi bővítés, és elmélyültebb elemzés.

A Péterfy-arckép új vonásokkal gazdagodott: Barabás foglalkozik Péterfynek — a csupán polgári drámára érvényes — tragikum-elméletével is. A konzervatív elvekkel való leszámolást oly módon végzi el, hogy az semmit sem von le Péterfy eredményeiből, nagyságából. Két új tanulmányt is találunk a kötetben: Szabó Ervinről és Nagy Lajosról. Az előbbi írás Szabó Ervin halála 40. évfordulójára megjelent válogatás előszavához kapcsolódik. Szabó alakja szervesen illeszkedik nemzeti történelmünk arcképcsarnokába, és Barabás is meggyőzően bizonyítja, hogy benne, hibái ellenére (a pártnak, mint az osztályharc harci szervezetének tagadása

stb.), végső fokon mégis a marxizmus tanítóját kell látnunk. Hisz nem is kétséges, hogy Szabó Ervin tette a legtöbbit ez időben a marxizmus elveinek széleskörű megismeretése és megmagyarázása érdekében. Nagy Lajossal kapcsolatban pedig cáfolja Schöpflin téves értékelését, aki szerint naturalista író volt. Barabás, módszerében itt más utat követ, mint az eddigiekben. Következtetéseit Nagy Lajos rendkívüli feszültségű, konfliktusokkal terhelt novelláinak elemzésén keresztül vonja le, és ezek az eredmények szolgálnak aztán alapul ahhoz, hogy Nagy Lajos egyéniségét a maga sokoldalúságában kibontakoztassa az olvasó előtt.

Barabás Tibornak — véleményünk szerint — sikerült megvalósítania a jelen kiadás előszavában kifejtett szándékát, mert „nemzeti életünk reformereit, pedagógusait és íróit” valóban túlzásoktól mentesen és a sematizmus veszélyeit általában elkerülve mutatta be.

Szentesi Miklós

A bajai Türr István Múzeum kiadványai. 1—5. sz. A sorozatot megindította Kiss György. Szerkeszti: Solymos Ede. (Solymos Ede: Jelky András a hitéles adatok fényénél. 1957. 23 l. — Dankó Imre: Baja irodalma. 1957. 45 l. — Zalotay Elemér: Baja népe az őskortól a középkorig. 1957. 83 l. — Solymos Ede: A Türr István Múzeum története és ismertetése. 1958. 25 l.)

Azzal a céllal indított sorozatot a bajai múzeum, hogy tudományos igényű, népszerű formában ismertesse a város és környéke történelmi, néprajzi, művészettörténelmi és egyéb hagyományait. Az eddig megjelent füzetek máris komoly eredményekkel gazdagították a helytörténelmi kutatást. Solymos Ede két tanulmánya közül az egyik a híres világjáró, Jelky András életének több fontos dátumát tisztázza, a másik a múzeum kialakulásáról, nehézségekkel tele történetéről, jelenlegi helyzetéről és tevékenységéről ad világos képet. Zalotay Elemér Baja anyagi kultúrájának középkorig terjedő szakaszát dolgozza fel széleskörű forrásanyag alapján.

Legjelentősebb Dankó Imrének a további kutatáshoz nagy segítséget nyújtó, több mint 600 címszóból álló bibliográfiai összeállítás. Munkája — mint jelzi is — korántsem teljes, de alapja lehet egy részletes helyi bibliográfiának, amit talán több város fog majd követendő példaképeinek tekinteni. Az ilyen jellegű összeállítások nagyon megkönnyítik az országos méretű könyvészeti munkálatokat.

A sorozat — az előre jelzett füzeteket is tekintve — széles, változatos témakört fog át. Igényességét többek között az is mutatja,

hogy a 3. számtól kezdve minden kötetnek idegen nyelvű kivonata is van. Mindez a szerkesztőket, Kiss Györgyöt és Solymos Edét dicséri.

Reméljük, hogy a biztató kezdet után hasonlóan színvonalas kiadványok fognak napvilágot látni, mégpedig minél előbb és minél nagyobb számban.

Kaposi Márton

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyvei. 1948—1956; 1957. Debrecen Város Déri Múzeumának Kiadványai. XLIII; XLIV. Debrecen, 1957; 1958. 161, [1] 1. [II], XII t.; 201, [1] 1. XXVIII t. Szerkesztette: Balogh István; Bérés András.

A Debreceni Déri Múzeum évkönyvei (a továbbiakban: I; II) a múzeum dolgozóinak és a debreceni tudományos élet néhány munkásának tanulmányaival ismertetik meg az olvasót. A főleg régészeti, néprajzi, művészettörténeti anyagot tartalmazó kötetek jelentős irodalom- és könyvtörténeti vonatkozású dolgozatokat is közölnek; ismertetésünkben ezeket kívánjuk áttekinteni. Menyhárt József tanulmánya, Az „Arany-Egyszarvú” patika XVIII. századi festményei (I: 67—77.) a Jókai-kutatás számára szolgáltat adatot: Jókai Egetvívó asszonyszív c. regényében szerepelteti Kazay Sámuel, aki 1771-től a nevezetes patika tulajdonosa volt, alakját azonban költői fantáziával színezi. A szerző felhívja a figyelmet Jókai levéltári forrására. Sági Lajos dolgozata (A városrendezés kezdete Debrecenben a XIX. század elején. I: 119—131.) szintén apró irodalomtörténeti utalást tartalmaz: idézi Szűts Sárának a nagy debreceni tűzvészről szóló, 1802-ben megjelent, egyetlen példányban fennmaradt verses munkáját. A könyvecske valaha Szinyei József volt (vö. *Magyar Irók*... XIII. 1189.), ma a Déri Múzeum őrzi. Talán érdemes lenne megvizsgálni, nem tükrözi-e Tótfalusi Kolozsvár „iszonyú tűzzel való megpusztításáról” szerzett énekének hatását. Nagy János kissé provinciális hangvételű cikke (Tóth Árpád Irodalmi Múzeum. I: 14—157.) a debreceni Tóth Árpád-hagyományok ápolását ismerteti. Egy-egy kéziratra, adalékra való figyelmeztetése még hasznos segítséget nyújthat egy majdani kritikai kiadásnak. Csatkai Endre Sopronból küldött tanulmányt a múzeum évkönyvének (Debreceni könyvköltő legények Sopronban. I: 113—115.). Levéltári adatokkal bizonyítja debreceni könyvköltők soproni működését, olykor azonban nem igazolja a debreceni származást. Hasznos lenne, ha az általa áttanulmányozott XVIII. századi nyomdász-emlékkönyvek teljes anyagát publikálná. A kötetek két igen jelentős irodalomtörté-

neti felfedezést is kommentálnak. Kis Sándor dolgozata (Egy egyetlen példányban fennmaradt debreceni nyomtatvány. I: 105—110.) arról ad hírt, hogy a szerző felfedezte Hodászi Lukácsnak Ecsedi Báthory István temetésén elmondott prédikációját. Bod P. és Sándor I. ellentmondó utalásaival szemben megállapítja, hogy 1605-ben nyomtatták Debrecenben. Ezek után — ismert adatok felhasználásával — részletesen tárgyalja Hodászi életútját. Magáról a prédikációról sajnos, keveset szól, pedig itt mondhatna újat, hisz Hodászi magyar nyelvű irodalmi munkásságának legnagyobb értékét találta meg. A legérdekesebb éppen a Hodászi-féle Báthory-kép lenne, legalább az erre vonatkozó utalásokat szeretnénk volna idézteként megismerni. Kis S. az egyháztörténet szempontjából dolgozta fel anyagát, az irodalomtörténeti elemzés, az esetleges szövegkiadás még elvégzendő feladatok. (A Hodászi-prédikációt időközben hasznosította az új RMKT. XVII. sz. 1. köt. 575—577.) A másik felfedezés Julow Viktor nevéhez fűződik (Pope Fürtrablásának ismeretlen magyar fordítása. II: 119—142.), aki a volt debreceni diákok körében keletkezett kéziratot mindenek gyűjtemények egyikében rábukkant a *The Rape of the Lock* kiváló kvalitásokkal rendelkező teljes magyar prózai fordítására. Julow V. bizonyítja, hogy a fordítás Csokonai és Fazekas korában vagy a másolás idején készülhetett nem eredeti, hanem francia prózai szövegből, s az 1830-as évek elején másolták. A szerzőség kérdésében utal Csokonai *Kézírásban lévő munkácskájának* c. jegyzékére, ahol a költő megemlíti a *Fürtrablás* fordítását is, s Csokonai esetleges szerzősége mellett érdekes nyelvi, stílusris bizonyítékokat sorol fel. Ugyanakkor nagyobb biztonsággal feltételezi, hogy szerzőként a kézirat tulajdonosa, vagy másolója is szóba jöhet. A kézirat Sárvári Pál (1765—1846) debreceni professzor második fiának, Dániel ügyvédnek tulajdona volt, szerzője pedig talán a másik fiú (Jakab: 1800—1873), akiről tudjuk, hogy írogatott, műfordításokat készített. Julow V. helyesen utal mindkét lehetőségre, ugyanakkor azonban nem él azzal a filológiai ötlettel, hogy a két álláspontot közelítse egymáshoz. Ezzel kapcsolatban lenne egy apró észrevételünk. „Csokonait szinte hat esztendő gyermek korától fogva ismertem, és kevés közbe esett megszakadással egész életét közelebbről kísérhettem figyelemmel” — írja Sárvári P. Toldy Ferenc felkérésére készített *Csokonai életrajzának töredék vonatai* c. írásában (A Kisfaludy Társaság Évlapjai. 1846. 386.). Ugyaninnen tudjuk meg, hogy feladata volt „a Csokonai... ismeretlenül maradt kéziratainak nyomozása...” (412.), s ezzel a bevezető mondatát: „A mely munkáit Csokonainak vagy fiaimnál, vagy másoknál, másolatban eddig

találtam, e következők...” (413.) — ismertet is néhány Csokonai-kéziratot. Mind-ebből kiténik, Sárvári P. nyomozott Csokonai kéziratok munkái után, jól ismerte fiai kéziratgyűjteményeit, tehát azok között a Pope-átültetést is. Ha tudott volna arról, hogy a költő szintén lefordította a *Fürtrablást*, minden bizonynal hírt ad róla Toldynak. Megjegyzésünk Sárvári J. szerzőségét erősítheti, amit persze, csak a Sárvári-hagyaték tüzetes átvizsgálásával lehetne bizonyítani. Csokonai idézett feljegyzését egyelőre mi is úgy értelmezzük: tervezte a fordítást, de hozzáténnék még: debreceni barátainak figyelmét ő hívhatta fel a *Fürtrablásra*. A fordítás megszületésében talán ez a továbbélt hagyomány játszott fontos szerepet. Ebből a szempontból alaposabb kutatást kívánna a Sárváriak Csokonai-ismérete. Julov V. tanulmánya egyébként sok munkát sejtető, mintaszerű dolgozat, külön értéke, hogy közli a magyar *Fürtrablás* teljes szövegét.

Kovács Sándor Iván

Pogány Péter: Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1710—1823). I. Vásári ponyvairatok (A nyomda történetével és kutatási módszertanulmánnyal). Bp. 1959. Akadémiai K. 198. I. 3 t. (Irodalomtörténeti Füzetek, 24).

Irodalmi életünk valóságos képének meg-rajzolásához elengedhetetlenül szükséges minden olyan olvasmány-, élményanyag számbavétele és megvizsgálása, mely idők folyamán szellemi táplálékkul szolgált népünknek. Ebből a szempontból irodalmi kutatásunk egyik legmótosabbban kezelt területe ponyvairadal-munk, melynek feltárása éppen csak meg-kezdődött. A munkát nagyon megnehezíti, hogy a kiadványok egy része elkallódott, megsemmisült, és ami ránk maradt, az is csak töredékében számon tartott. Az arány-lag terjedelmesebb históriák, a több énekből álló füzetek, vőfélyes- és álmoskönyvek még elég szép számban eljutottak korunkig, de a 2,4 lapos nyomtatványok közül nagyon sok vesztetett el végleg. Pedig a megmaradt pagellák tanúsága szerint éppen ezek közt kell elsősorban keresnünk a titokban kiadott, a cenzura üldözése ellenére terjesztett „szép világi énekeket”, az egyházaktól és világi hatóságoktól hiába kárhoztatott szerelmi dalokat, a politikai és társadalmi mondani-valótól terhes lázadó énekeket.

Hogy a többnyire impresszum nélküli kis ponyvanyomtatványoknak milyen fontos szerepe volt az irodalmiság és a szájhagyományozás kölcsönhatásában, erről ízelítőt kapunk a jelen műből, bár az csak egyetlen nyomda félévszázados működési szakaszának

tekinti át világi tartalmú népies kiadványait (54 kiadványnak 160 darabját).

Tulajdonképpen a könyvnek csak egy fejezete, a *Szövegtár* (151—175 l.) szól a könyv címéről: a folklor és irodalom kölcsönhatásáról. Filológiai módszerességgel itt muitat rá a szerző a folklorizáció különféle esetere, a műköltői és népi újra alkotás bonyolult jelenségeire, mikor évtizedek, sőt évszázadok folyamán a műköltő a kész kifejezési formák, régi költői elemek, esetleg egész strófák felhasználásával szerkeszti meg versét. A vásári ponyva elterjeszti; a nép emlékezetében azután részekre szakadozik, az egyes strófák önállóan csiszolódnak, szineződnek és épülnek tovább a közösségi formáló erők működése szerint. A széttöredezett versszakok így ön-álló élethez jutva népdalokként hagyományozódnak tovább. (145. sz.) Iskolai és templomi szövegek folklorizálódnak ezen a módon, s kinyomtatásuk után 120—170 évvel kerülnek elő lakodalmas énekként (18. sz.).

Sajnálható, hogy a folklorizálódás számos megfigyelt esetéből a szerző nem állapítja meg a folyamat törvényzerűségeit, csak éppen rávilágít „a közösségi szellemi *dátvélet*, *alakítás*, *továbbadás* nagy és emberi tényeire”. Talán sor kerül erre a művet kiegészítő, tervbe vett II. részben.

Szükséges lenne ott egyes, első pillanatra közismertnek tetsző fogalmak pontos tisztázása is, (folklor, nép, népköltészet, közösségi szellem, népi, népies ponyvairadalom stb), annak felderítése, kik vásárolták a ponyvanyomtatványokat abban az időben, midőn még a széles néptömegek nem éltek az írás-olvasás tudományával. Kétségtelen pl., hogy a katalógus 21. számú kiadványa „A magyar nemességnek felkeléséről való Ének Az 1797-dik esztendőben” nem a néphez, de nem is a polgársághoz szólhatott, vagy hogy a *Fel két jó hajnalban a S.ántó álmból, A föld mivelés, 's mag-gondviselés* típusú darabok nem tekint-hetők népiesnek, soha sem váltak a folklor tartozékává.

Számos váci ponyvanyomtatvány járult azonban hozzá az írásos kultúra népszerűsítéséhez. A szerző fáradtságot nem kímélő utánjárással deríti fel annak a 2 váci nyom-dászának életpályáját, akik részben jól fel-gott anyagi érdekből, részben misszióból olvasmányanyaggal látták el a polgári és jobbágytömegeket. Működésük háttéréből világos kép bontakozik ki előttünk a 18. századi Vác gazdasági, társadalmi és kultúrális állapotáról; a porciózó, forspontozó, leg-többször idegen katonákat etetni és elszállá-solni kényszerült polgárok és jobbágyok nyomoráról. Elkeseredésüket fejezik ki azok a porció-énekek, a katonaeletre panaszkozó kifakadások, búcsúzó versek, németet csúfoló gúnydalok, melyeket a cenzúra minden igye-

kezete ellenére is terjesztettek a ponyvakiadványok a nép között.

A szerzőt dicséri az a hatalmas jegyzet-apparátus, mellyel megállapításait igazolja. A rengeteg adat között azonban előfordul egy-két tévedés, elírás. A *Vas Dilséreti* nincs kiadva az RMKT I. 661-en, hanem Szabó: RMK. I. 661. sz. alatt említi (katalógus 8 C). Szentmártoni Bodó-nem szerzője a *Nyúl énekének* (katalógus 8 C, 30 B), ahogyan ezt a szerző maga is elfogadja a 39. sz. alatt.

A szövegtár 24. sz. darabja nem a Vit. Én. I. 185, hanem 242. lapján szerepel; a 72. sz. a katalógus 27 A 8 alatt található, nem 23 A 8 alatt. Kimaradt a szövegtárból a kat. 23 A 4**. *Azért ritka madár* kezdetű dal. A 130. sorszámú dálnál nemcsak Amade egyik versének strófamódosításáról van szó, az átvett 4 versszak mellett 4 egészen új strófa. Nincs megokolva mért lehetne kuruc-kori a 35., vagy mért lenne Pápai Páriz a szerzője a 73. számú versnek.

A nyomdásztörténeti szempontból is nagyon értékes könyv használatát megkönnyíti az anyagnak sokoldalú csoportosítása, melyet a katalóguson és szövegtáron kívül a *Függelék* nyújt.

Varga Imre

Kínai—magyar bibliográfia. Összeállította: Ferenczyné Wendelin Lidia. Bp. 1959. Országos Széchényi Könyvtár. 334 l. 10. t. (Új Bibliográfiai Füzetek, 4.)

A magyar sinologia irodalma az utóbbi évtizedben sokat gyarapodott. Elsősorban fordítások és népszerűen megírt ismeretterjesztő munkák igyekeztek hozzánk közelebb hozni a távoli nép kultúráját, legutóbb azonban a tudományos művek sorában is megjelent néhány olyan írás, amely az egyetemi intézetek és az Akadémia szűk szakmai közönségén túl is érdeklődést kelthet. Az egyetemi intézetek és az Akadémia tudományos munkásainak nyelvészeti és művészettörténeti-régészeti dolgozatai mellett az ókori történelem és irodalom kutatásaiból, valamint az esztétika tárgyköréből jelentek meg újabban értékes tudományos dolgozatok. Mindez azt bizonyítja, hogy a sokáig egyetlen szűk szaktudomány kereteibe zárkozott magyar sinologia ma már kinőtt a gyerekcipőből s a nagy nemzetközi szaktekintélynek örvendő idősebb nemzedék kevés számú reprezentánsa mellé máris felnőtt egy; számos tehetséges fiatal kutatót magában foglaló új generáció. A tudományos tevékenység kiszélesedése mellett öröndetes tény a népszerű ismeretterjesztő munkák és műfordítások színvonalának emelkedése és számbeli gyarapodása.

Ferenczyné Wendelin Lidia bibliográfiai adatgyűjteménye, amely a kezdetektől igyekszik összefoglalni a magyar sinologia s a kínai tárgyú magyar szakirodalom, valamint a műfordítási irodalom minden megjelent írását, igen jó szolgálatot tesz nem csupán a sinológiával foglalkozó szakembereknek, hanem minden olyan kulturális vagy tudományos tevékenységgel foglalkozónak, akit munkája kapcsolatba hoz a kínai szakterülettel.

Ferenczyné Wendelin Lidia személyében a sinologia olyan szakemberrel gazdagodott, akinek a működési területe ugyan a könyvtártudomány, de éppen ezen a szakterületen tud hozzájárulni a magyar sinologia továbbfejlesztéséhez. Bibliográfiai gyűjteménye, amelyet már évekkel ezelőtt kezdett el gyűjteni s amely most végre nyomtatásban is napvilágot látott, fontos dokumentuma a szélesebb értelemben vett magyar sinologia eddigi tevékenységének és alapjául szolgál a továbbfejlesztéshez szükséges számvetésnek.

A bibliográfiai gyűjtemény összeállítója teljességre törekedett, csupán a kisebb terjedelmű politikai híryanagyot és tudósítást anyagot mellőzte, helyesen. A gyűjtésből azonban így is maradtak ki útirajz és riport jellegű cikkek, amelyeket nem önmagukban való fontosságuk, hanem a gyűjtemény teljessége érdekében kell számonkérnünk. Sajnos, van olyan hiányossága is a kötetnek, amelyet a kihagyott anyagnak magának a fontossága súlyosbít. Az *Ashma c. szani* rege az egyik kínai nemzeti kisebbségnek; a *szani* népek irodalomtörténeti szempontból jelentős alkotása; magyar fordítása Weöres Sándor *A lélek idézése* c. műfordítás-kötetében jelent meg — a bibliográfia összeállítója azonban sehol nem vette föl gyűjteményébe. A rege először kínai nyelven jelent meg nyomtatásban, a nemzeti kisebbségek irodalma egyébként a mai felfogás szerint is beletartozik a kínai irodalomba, indokolatlan tehát kihagyása (a földrajzi szűkítés ezeket a műveket nem érinti). (Ugyanerre a sorsra jutott egy másik ilyen vers is Weöres kötetéből.) Azt is sajnálnunk kell, hogy a külföldön megjelenő magyar időszaki sajtótermékek közé — amelyekre, szintén igen helyesen, kiterjesztette a gyűjtést Ferenczyné — nem vette föl a jüzsözláviai *Híd* című folyóiratot, s a csehszlovákiai magyar folyóiratot.

Remélem, az említett hiányosságoknak a pótlására módot fog találni a gyűjtemény összeállítója, hiszen úgyszólván az előszóban egy második kötet (a szélesebb értelemben vett történeti Kína egyes területeire vonatkozó anyag) közlését, s akkor fenntartás nélkül mondhatjuk el, hogy a magyar sinologia szakirodalmában fontos dokumentummal gazdagodott.

Miklós Pál